

DE NIEUWE STEM

6

MAANDBLAD VOOR CULTUUR EN POLITIEK
TWAALFDE JAARGANG / JUNI 1957

DE NIEUWE STEM, maandblad voor cultuur en politiek, verschijnt de 15e van iedere maand onder redactie van

voor Nederland: N. A. DONKERSLOOT / O. NOORDENBOS, secretaris / J. B. CHARLES / JAN ROMEIN / VICTOR E. VAN VRIESLAND / W. F. WERTHEIM / voor Indonesië: SOEJONO HADINOTO / SUNARIO KOLOPAKING / SOEDJATMOKO — voor Suriname en de Antillen: LOU LICHTVELD / voor Vlaanderen: / K. JONCKHEERE / J. KUYPERS.

Men wordt verzocht kopij enz. niet te zenden aan de redacteuren persoonlijk, maar aan het Secretariaat der redactie, O. Noordenbos, Kuinderstraat 25-III, Amsterdam-Z. Inzendingen worden alleen in behandeling genomen, wanneer de kopij getypt is, postzegels zijn bijgevoegd en het adres op de kopij zelf is vermeld.

Het abonnement loopt van 1 Januari tot 31 December en kost voor Nederland f 18.—, België frs 275.—, buitenland f 22.50 resp. frs 350.—. Voor studenten, ingeschreven aan een Nederlandse of Belgische Universiteit is de prijs f 15.— resp. frs 225.—. Losse nummers f 2.— resp. frs 30.—. Losse nummers buitenland f 2.50 resp. frs 40.—. Jaarabonnement betaalbaar naar verkiezing per kwartaal of per jaar.

Uitgave: VAN LOGHUM SLATERUS' UITG. MIJ. N.V.

Velperweg 143 C, Arnhem

Giro 836600

INHOUD

	Blz.
M. Mok, Noorse Suite	321
Kwee Swan Liat, Confucius redivivus?	328
J. B. Charles, Een psalm; Een kleine psalm	345
Anthonie Donker, Nederlandse poëzie	347
Nico Rost, Nachtelijke ontmoeting met een marionet	354
Omâr Khayyam, Negen kwatrijnen	366
E. van Raalte, Kabinet en Kamer	368
Kort Bestek	374
Ex Libris	377

M. Mok

NOORSE SUITE

Eerste dag

Wij landden aan de noordkust van de zomer.
De stad waaierde open in het licht.
De fjord lag met een lange arm van vuur
binnen de horizon gekromd.

Trappen omhoog tegen de groene brand
der heuvelflanken. Kinderen wier spel
zijn adem aan de gloed der zon verloor.
Wij zinkend naar de bodem van de tijd.

Geluiden uit de straten volgden ons
en vormden dode plekken in ons oor
dat nog de zee bewaren wilde.

's Avonds — een wijd terras, het glinsteroog
der wateren, mensen die koelte zochten
in woorden uit een leven van weleer.

De bus

De bus rolde zijn lichaam door de bergen.
Stof, zweet, en dennen in hun avondstand.
Water, met lange, koele tongen,
streeelde de dorst van het gebleekte land.

Gemangeld tussen boeren zocht mijn leven
kreunend een uitweg naar de eerste ster,
maar bossen, bergen, op de hemel staande,
gaven geen horizon meer prijs.

Eindelijk, in een droge schemer, traden
wij met een mond van as en leer
onder een onbekende hemel.

Sterren en vingerdunne wolken.
Dierengestamel uit donkere schuren.
Menselijk roepen aan het eind der nacht.

De dagen

Dagelijks met twee benen door het licht
bewegen, handen laten zinken
in de doorzichtigheid, de wiekslag van een woord
doen trillen en verdwijnen in de lucht.

Afdalen door de groene schemering.
De rotsen openen gespleten kaken,
de voeten, op het oersteen van de grond,
zoeken en zwikken zich een helling af.

Het meer, de blauwe oogopslag der bergen,
de glazen ritseling van een libel,
de snelle vogelvoeten van de wind.

Daarna de armslag van het naakte lijf
dwars door het stromen van een hemel
die uren na blijft glanzen op de huid.

De Avonden

Een smal balkon. De weifelende hoofden
der bergen droegen linten donker vuur.
Wij leunden aan de nagloei van het huis,
terwijl de dag uit onze leden stroomde.

In lange banen trok het avondpaars
om onze schouders samen. Mensen liepen
boven de aarde met metalen stem
de schemer in geluiden te verdelen.

Alles werd stil. Het huis lag uitgeblust
in zijn verlatenheid te overnachten.
Ergens sloot zich een deur voor eeuwig toe.

Wij hingen nog met lange koude handen
over de borstwering der ledigheid
te luisteren naar onze ademhaling.

De Kinderen

Er waren kinderen. In hun blond
begon de dag zijn omloop. Dravend door het gras,
verspreidden zij het stuifmeel van de morgen
toddat het aan de bergen hangen bleef.

Later, met blote voeten in de lucht,
liepen zij door de blauwe weiden
achter het wolkenvee dat dromend
in de nevel van het licht verdween.

Lang voor de avond nam een moederhand
hen uit de ruimte weg. Zij gingen smal
de trage wegen van de slaap.

Soms hief door een hoog venster nog hun stem
zijn vogelroep naar buiten, maar de dag,
te oud geworden, hoorde hen niet meer.

Krachtstation

De weg spiraalde neerwaarts door de tijd.
Donkerder, dieper lispelden de bossen.
Een paradijs, tot in het hart verwoest,
maar nog met armen van levende angst.

Dan, in een blok van licht versteend,
de mastodon van de centrale,
een zaal vol vingers die het energiegetal
der stilte wezen.

Windzuiging voerde ons de trappen op.
Zeventien meter waterval vergooiden
hun woede aan een afgrond van beton.

Grommende generatoren maalden
verbijstering tot doelbewustheid om
die zich langs pezen door de hemel rept.

Dans

In de schommelende morgen wieg ik
zinledig op en neer. Mijn benen zoeken
vertwijfeld door de gaten in het licht
naar vaste grond.

Waanzinnig dans ik hier mijn eenzaamheid
tussen de bergen. Bomen houden mij
zwijgende hun rechtstandig leven voor,
een loodlijn uit de hemeltop.

Achter woorden, opgerakeld uit de as
der wanhoop, val ik voort, een danser
op eigen melodie.

Ergens voorbij een bocht steekt mij de wind
een losse hand toe. Aan de einder opent water
een witte schoot van duisternis.

Rjukan

Een berg bedelft de hemel met zijn nacht
waarin het vluchtig vingerspel der zon
verschemert tot een mist. De aarde hangt
met heel haar onderwereld op de stad.

Diep in de dalkloof hamert het verkeer
zijn driften los, over en weer verspatten
de scherven van een honger die zich in
de tijd te niet wil lopen.

Voorbij de stad vallen de bergen open.
De verten rusten in hun doelloosheid.
Bomen staan in hun kruinen vastgeworteld.

Wij zien omlaag. De nacht aan onze voeten
zinkt weg onder het licht. Daarboven schuiven
wolken hun handen langzaam in elkaar.

Het gezicht

Midden in de lichte Noorse nacht
— de kamerwanden knappen nog van zon,
de vensters ademen de grote rust
geduldig in en uit —

nadert een snelle voetstap in mijn hoofd
en benen stijgen uit mijn ogen op
naar een gezicht, zo diep verloren
dat alle eeuwen er in ledigstromen.

Met vingers die bevrozen in de dood
poog ik mij aan het maanlicht vast te grijpen,
een sneeuwlaag op de wereldgrond.

Gordijnen waaien uit, gebergten schuiven
hun duisternis mijn ogen binnen.
Ik trek mijn handen in de nacht terug.

Jongens en meisjes

De jongens kwamen op hun motorfiets
de schuine banen van de zon omlaag
en stonden lachend in hun blinkend leer
de tintelende meisjes naar het hart.

Door ramen, deuren wapperde het wit
der uitgelatenheid de avond in
die met een late knipperoog van licht
tegen de dennemuren stond geleund.

Daarna, door geur van houtvuur uitgeleid,
dwaalden de paren naar de bosnacht weg,
onhoorbaar in de stilte opgelost.

Nog uren zwierf de nachtwind om het huis
op zoek naar mensenmonden die
zijn warmte wilden drinken.

Ruths Vej

De bijl had bloed geslagen uit het bos.
De gele tranen sieperden omlaag
langs het ontbolsterd vlees van de vermoorden.
De zon zoog hun de naaktheid uit de ziel.

Nergens woog de hemelsteen zo zwaar
als op die bijna doodgeschreide angst.
Nooit hamerde de hitte feller neer
dan op die wonde in het licht.

Morgen na morgen opende zijn blauw
boven de hartslag van het sterven
dat daar zijn warmte afstond aan het niets.

De jonge wind, doorgeurd van hars,
verstrooide achteloos de laatste ademhaling
die om de lichamen der offerdieren hing.

Vigelandpark

Een verre nacht besloeg de atmosfeer
met een doorschenen weemoed. In de bomen
nestelde vroege avondwind. De zon
dronk lange teugen van haar eigen licht.

En overal in de verloren dag
een stenen wemeling van leven,
lichamen die hun eindigheid opvingen
en uittilden boven de dood.

Al dieper in de schemering bewogen
zich onze blikken langs het levend steen
waarop de laatste witte vonken doofden.

Zo namen wij hen in de avond mee:
kracht die zichzelf nog zou bewonen
eeuwen nadat het licht verdween.

Terugreis

De trein jaagt het licht voor zich uit.
De ramen ijlen tussen heuvels water.
De schouders van de aarde drukken
langzaam de hemelranden open.

Bossen en bergen dansen op de maat
der wielenwenteling. De dorpen glijden,
door blauwe trillingen omfloerst,
ervlogen tijden binnen.

Wij leunen met ons leven aan een mist
van pijn en warmte. Onder onze voeten
cirkelt de wereld haar voleinding toe.

De morgen is maar nauwelijks begonnen.
Vogels drijven op hun vleugelwijdte
boven het stroomveld van de zwaartekracht.

CONFUCIUS REDIVIVUS?

Het populaire blad uit de Chinese Volksrepubliek *People's China* verraste ons op 1 januari 1957 met een artikel over „Problemen bij de bestudering van Confucius” van de hand van Fung Yu-lan¹⁾ Het artikel begint met te constateren dat het in deze tijd van grote beroeringen van urgent belang is om tot een goed begrip van het verleden te komen en de hele culturele traditie van het verleden te analyseren en in een nieuw licht te herwaarderen. Professor Fung beroept zich hierbij op een uitspraak van Mao Tse-tung uit 1938, toen de communisten en nationalist samen streden tegen de Japanners om het behoud van de natie: „Het China van vandaag heeft zich ontwikkeld uit het China van de historie; met ons geloof in de marxistische benadering van de historie, mogen wij niet ons hele verleden afsnijden. Wij moeten komen tot een integratie van Confucius tot Sun Yat-sen, en deze kostbare erfenis hooghouden.”²⁾

De naam van Confucius was verbonden aan de Confuciaanse traditie, en deze traditie hing ten nauwste samen met het Chinese feodale systeem³⁾, aldus Fung. Verwerping van het feodale systeem werd synoniem met verwerping van Confucius. „Maar de afwijzing van het feodalisme en de studie van Confucius,” betoogt Fung, „zijn twee verschillende dingen die vooral niet met elkaar verward mogen worden . . . We moeten onderscheid maken tussen de ideeën van Confucius en die van de Confucianisten die zich later hebben ontwikkeld.” Hij tracht aan te tonen dat de leer van Confucius zeker ook progressieve kanten heeft. In de verhoudingen van zijn tijd moet Confucius wellicht zelfs als een revolutionair worden beschouwd. De Confuciaanse methode van filosoferen zou gezien kunnen worden als een systematische methode om kennis van de werkelijkheid te verkrijgen „in materialistische geest”. De

¹⁾ Feng Yu-lan, „Problems in the study of Confucius” in *People's China* VIII, 1 (Jan. 1, 1957) p. 21—31.

²⁾ Mao Tse-tung, „The role of the Chinese communist party in the national war” (October 1938) in *Selected works of Mao Tse-tung*, Vol. 2, London (Lawrence & Wishart) 1954, p. 260.

³⁾ De term *feodalisme* komt niet geheel overeen met wat men er in de Europese middeleeuwen onder verstaat. Vgl. *Feudalism in history*, edited by Rushton Coulborn, Princeton (Princeton University Press) 1956, vooral het artikel van Derk Bodde.

discipelen van Confucius waren afkomstig uit alle rangen en standen. Naar het woord van de Meester „behoren er in het onderwijs geen onderscheidingen gemaakt te worden in standen”. En het artikel besluit: „Hoe men ook moge denken over Confucius' wijsgerige, sociale en politieke denkbeelden, niemand zal zijn prestatie ontkennen in de verbreiding en verdieping van de Chinese beschaving. Dat alleen is al voldoende om hem een hoge plaats in te ruimen in de Chinese geschiedenis. Het feodale systeem dat zich zijn naam als symbool heeft toegeëigend is voor goed verdwenen: maar de nagedachtenis aan Confucius zal altijd door het Chinese volk in ere worden gehouden.”

Dit artikel, ofschoon op zichzelf misschien weinig interessant, verdient toch om drie redenen beslist onze volle aandacht:

- 1e. omdat het geschreven is door niemand minder dan Fung-Yu-lan,
- 2e. omdat het getuigenis aflegt van een eeuwenoude traditie om met het verleden in het reine te komen en zo van betekenis kan zijn voor onze waardering van het verschijnsel van het „Chinese communisme”, en
- 3e. omdat het juist nu verschijnt, na het geruchtmakende 20e congres van de Russische communistische partij en zijn poging tot „destalinisering” en na het 8e congres van de Chinese communistische partij met zijn leuzen van „politieke, culturele en artistieke co-existentie”.

Wie is Fung Yu-lan?

In de weinige overzichten, die in westerse talen zijn geschreven over de recente en hedendaagse Chinese filosofie, wordt Fung Yu-lan unaniem genoemd „de grootste, belangrijkste, invloedrijkste, origineelste en meest representatieve” van de Chinese denkers uit deze eeuw⁴).

Fung Yu-lan werd in 1895 geboren in de provincie Honan uit een familie die vele klassieke geleerden telde. Hij studeerde in Kaifeng, daarna aan de Nationale Universiteit in Peking, waar hij in 1918 zijn graad haalde, en tenslotte aan de Columbia Universiteit in de Verenigde Staten, waar hij sterk onder invloed kwam van het idealistische denken in de trant van Josiah Royce. Hierdoor werd Fung veel meer op Plato, Kant en Hegel georiënteerd dan bijv. Hu Shih, die vooral beïnvloed

⁴) Zie o.m. Chan Wing-tsit, „Philosophies of China” in *Twentieth Century Philosophy*, ed. by D. D. Runes, New York (Philosophical Library) 1947, p. 563—567. Chan Wing-tsit, *Religious trends in modern China*, New York (Columbia University Press) 1953, p. 43—52. O. Brière S.J., *Fifty years of Chinese philosophy 1898—1950*, London (Allen & Unwin) 1956, p. 50—53.

werd door het pragmatische denken van John Dewey. In 1923 promoveerde Fung aan de Columbia Universiteit op een proefschrift over vergelijkende wijsbegeerte⁵).

Teruggekeerd in China werd hij achtereenvolgens hoogleraar in de filosofie aan de Chung-Chow Universiteit in Kaifeng, aan de Yenching Universiteit in Peking en sinds 1927 aan de Nationale Tsinghua Universiteit in Peking. Grote naam verwierf hij door zijn gedegen standaardwerk over de geschiedenis van de Chinese filosofie in 1931—'34 verschenen en later door Derk Bodde in het Engels vertaald.⁶) Dit is verreweg het beste werk dat hierover ooit geschreven is, uitmuntend door een grondige kennis in alle onderdelen van de lange historische ontwikkeling, van belang door de vele originele inzichten in de historische samenhang, maar vooral treffend door de grootse synthese van ideeën. In 1933—'34 gaf Fung gastcolleges in Engeland.

Na de bezetting van Peking door de Japanners trok Fung zich met zijn studenten naar het binnenland terug. Het was vooral zijn standvastige houding in de oorlogsjaren, in tegenstelling tot bijv. Lin Yu-tang die zich in het buitenland in veiligheid trachtte te stellen, die Fung onder de jongeren grote populariteit bezorgde. Gedwongen tot gedeeltelijke inactiviteit ondernam hij tussen 1938 en 1946 een groot-scheepse poging om de hele Chinese wijsgerige traditie nogmaals zelfstandig te overdenken, ditmaal in synthese met het kritische en methodische denken van Kant en latere Europese en Amerikaanse wijsgeren. Zijn voornaamste uitgangspunt vond hij in de Rationalistische Filosofie (Li Hsüeh) van de Neo-confuciaanse wijsgeer Chu Hsi (1130—1200), die zelf reeds een synthese vormde van Confuciaanse, Buddhistische en Taoistische elementen. Zijn nieuwe filosofie noemt Fung *Hsin Li Hsüeh* (Nieuwe Rationalistische Wijsbegeerte). Achtereenvol-

⁵) De dissertatie werd 4 jaar later uitgegeven in Shanghai: Fung Yu-lan, *A comparative study of life-ideals. The way of decrease and increase, with interpretations and illustrations from the philosophy of the East and West*, Shanghai (Commercial Press) 1927.

Hierin vindt men ook een korte biografie.

⁶) Fung Yu-lan, *Chung-kuo Che-hsüeh shih*, Shanghai (Commercial Press) 1931—'34.

Fung Yu-lan, *A history of Chinese philosophy*, Vol. I. The period of the philosophers, translated by Derk Bodde, Peiping (Henri Vetch) 1937. Later gecorrigeerd opnieuw uitgegeven, samen met Vol. II. The period of classical learning, Princeton (Princeton University Press)-London (Allen & Unwin)-Leiden (E. J. Brill) 1953. Vertalingen van Vol. II verschenen bij gedeelten eerst in *The Journal of Asiatic history*.

gens verschijnen zes methodische verhandelingen, waarin hij zijn denkbeelden uiteenzet⁷⁾. Van deze belangrijke studies is helaas maar één in het Engels vertaald⁸⁾.

Meer en meer raakt Fung in de ban van het mystieke denken van de Taoistische wijsgeren. Reeds in 1933 gaf hij een vertaling uit van het werk van Chuang Tze, met uiteenzettingen over de opvattingen van de Neo-Taoist Kuo Hsiang (gestorven 312 n. Chr.). Fung's Hsin Li Hsüeh kan worden beschouwd als een poging om rationalisme en mystiek transcendentalisme met elkaar te verzoenen. In 1947—'48 geeft Fung gastcolleges in de Universiteit van Pennsylvania waar inmiddels zijn bewonderaar Derk Bodde hoogleraar is geworden in de sinologie. Een gedeeltelijke samenvatting van deze colleges wordt door Derk Bodde uitgegeven onder de titel: *Korte geschiedenis van de Chinese filosofie*⁹⁾. Deze uitgave is geen samenvatting van zijn tweedelig standaardwerk maar een nieuwe visie die in belangrijke onderdelen andere inzichten geeft dan het oudere werk. Fung zelf beschouwt zijn synthese als een bijdrage tot een mogelijke nieuwe wereldfilosofie¹⁰⁾.

Voor de vertaling van Fung's standaardgeschiedenis, met name het tweede deel, begeeft Derk Bodde zich met steun uit het Fullbrightfonds in 1948—'49 naar China om in Peking met Fung samen te werken. Hij maakt dan juist de overname van het gezag in Peking door het Chinese Rode Leger mee. Zijn *Peking Diary* vormt een boeiend relaas van deze overgang, bezien niet door het oog van een sensatie-zoekende journalist maar van een sinoloog¹¹⁾.

Fung zelf was in zijn denken alweer verder geëvolueerd. In een korte

⁷⁾ Fung Yu-lan, *Hsin li hsüeh* (Nieuwe rationalistische wijsbegeerte), Changsha (Commercial Press) 1938; *Hsin shih-lun* (Nieuwe verhandeling over de praktijk), Kunming (Commercial Press) 1939; *Hsin shih-hsin* (Nieuwe levensfilosofie), Kunming (K'ai-ming) 1940; *Hsin yüan-jen* (Nieuwe verhandeling over de natuur van de mens), Chung-king (Commercial Press) 1942; *Hsin yüan-tao* (Nieuwe verhandeling over de wijsgerige traditie), Chungking (Commercial Press) 1944; en *Hsin chih-yen* (Nieuwe methodologie en metafysica), Shanghai (Commercial Press) 1946.

⁸⁾ Fung Yu-lan, *The spirit of Chinese philosophy*, translated by E. R. Hughes, London (Kegan Paul) 1947.

⁹⁾ Fung Yu-lan, *A short history of Chinese philosophy*, edited by Derk Bodde, New York (Macmillan) 1948.

¹⁰⁾ Fung Yu-lan, „Chinese philosophy and a future world philosophy” in *Philosophical Review* LVII (1948), p. 539—549.

¹¹⁾ Derk Bodde, *Peking diary. A year of revolution*. New York (Schuman) 1950.

verklaring in *People's China* in de zomer van 1950 maakte hij zijn „ontdekking van het Marxisme-Leninisme” wereldkundig¹²⁾. Vele van zijn vroegere inzichten noemde hij eenzijdig en onjuist. Hij stelde een nieuwe herziening van zijn denkbeelden over China's filosofie in het vooruitzicht. In 1949 was hij inmiddels verkozen tot voorzitter van de nieuwe Chinese Wijsgerige Vereniging, welke functie hij naast het hoogleraarschap aan de Nationale Universiteit nog steeds vervult. In december 1951 bezocht hij als hoofd van een culturele missie India, waar hij op 8 december een lezing hield over „de filosofie in het Nieuwe China”¹³⁾. Hierin herhaalt hij zijn opvatting over de noodzaak om de erfenis van de Chinese wijsbegeerte te herzien in het licht van het Marxisme-Leninisme.

In de, onder redactie van vooraanstaande Indische denkers uitgegeven, *Geschiedenis van de filosofie in Oost en West*, 1952, levert Fung een beknopt maar uitstekend artikel over „Confucianisme en Taoïsme”. Om de geringe omvang van de bijdrage kon hij niet uitweiden over de vele inzichten in de historische samenhangen waarmee hij in zijn eerdere werken de aandacht heeft getrokken. De opvatting in zijn artikel in 1948 in de *Philosophical Review* uitgewerkt, dat de Neo-confuciaanse filosofie in een nieuwe synthese met het moderne westerse denken een essentiële bijdrage kan leveren tot een nieuwe wereldfilosofie, vinden we in het artikel van 1952 herhaald, zelfs in praktisch gelijk-luidende zinnen. Het artikel besluit met de veelzeggende woorden: „China ondergaat thans een hevige revolutie. Maar op lange termijn bezien is revolutie al met al een voortzetting van het oude. In het nieuwe wordt het beste van het oude bewaard. Dit is wat met de Chinese samenleving en ook met de Chinese wijsbegeerte zal gebeuren”¹⁴⁾, wat ons misschien toch te denken geeft of er in de inzichten van Fung wel zo veel is veranderd.

De jaren 1954—'55 waren jaren van felle ideologische debatten in China. „Contra-revolutionaire ideeën” werden aan de kaak gesteld en bekritiseerd onder schrijvers, kunstenaars, geleerden en denkers. De schrijver Hu Feng werd als zwart schaap gebrandmerkt en gelijkwi-

¹²⁾ Fung Yu-lan, „I discovered Marxism-Leninism” in *People's China* I (6), 1950, p. 10—11, 21.

¹³⁾ Fung Yu-lan, „Philosophy in New China” in *East and West* (Rome) III, 2 (July 1952), p. 105—107.

¹⁴⁾ Fung Yu-lan, „Confucianism and Taoism” in *History of Philosophy, Eastern and Western*, edited by Sarvepalli Radhakrishnan, Vol. I, London (Allen & Unwin) 1952, p. 562—572.

deerd. Op voorbeeld van de debatten in 1931 en 1947 in Rusland werden ook onder de Chinese wijsgeren kritische betogen gehouden. Voor zover ons de verslagen van deze debatten bekend zijn, lijkt het dat Fung zich opvallend afzijdig heeft gehouden. Het is eigenlijk pas met het artikel van 1 januari 1957 dat we weer eens iets van hem vernemen.

De vraag of Confucius voor zijn tijd progressief of conservatief genoemd moet worden lijkt ons van puur theoretisch en van weinig praktisch belang. Het stellen van die vraag vloeit gedeeltelijk voort uit een kwestie van prestige. Men zoekt meer naar argumenten die een vooropgestelde mening zouden kunnen motiveren. Maar zoals dat bij zo iets zo vaak gaat, men rakelt meer problemen op dan men aanvankelijk bedoeld heeft. De discussies leveren soms verrassende wendingen op.

Het kan natuurlijk van uitermate groot belang zijn om de traditionele Chinese filosofie niet alleen uit de teksten te bestuderen maar in verband te brengen met archeologische en anthropologische studies. Een marxistische benadering, in die zin dat sterke nadruk wordt gelegd op de verbanden tussen culturele vormen en wijsgerige ideeën en de achtergronden van sociaal-economische verhoudingen, kan verhelderend en bevruchtend werken. De beantwoording van de vraag of Confucius voor zijn tijd progressief of conservatief genoemd moet worden hangt natuurlijk ook mede daarvan af, of men de tijd, waarin Confucius (551—479 v. Chr.) leefde, progressief of conservatief noemt.

Recente berichten tonen aan dat men in China ijverig bezig is marxistische denkcategorieën op de Chinese geschiedenis toe te passen. Het probleem wordt bijv. in de volgende vorm gesteld: „Wanneer is de periode van slavernij in China geëindigd en de periode van het feodalisme begonnen?”¹⁵⁾ De daarbij verkondigde opvattingen wijken wel in sterke mate af van die welke door de meeste Westerse sinologen worden verkondigd¹⁶⁾. Fan Wen-lan is overtuigd dat de grondslagen voor de feodale structuur reeds in de periode van de Westelijke Choudynastie (c. 1150—771 v. Chr.) waren gelegd; Kuo Mo-jo, voorzitter van de Academia Sinica, is van mening dat het feodalisme zich pas goed begon te ontwikkelen na de dood van Confucius, toen het cen-

¹⁵⁾ Lin Kan-chuan, „When did slave society end in China and feudalism begin?” in *People's China*, VIII, 5 (March 1957), p. 15—21, en Chang Chih-ching, „A hundred schools contend” in *China reconstructs* VI, 1 (January 1957), p. 7—9.

¹⁶⁾ Vgl. Wolfram Eberhard, *A history of China*. London (Routledge) 1950.

trale gezag van de Chou-koning reeds geheel verdwenen was en de vazallen onder elkaar in voortdurende strijd waren gewikkeld om de hegemonie (403—221 v. Chr.); terwijl een derde groep onder leiding van Shang Yueh beweert dat er pas sprake is van feodale verhoudingen na de Han-tijd in de periode van de Drie Koninkrijken (220—280 n. Chr.), hetgeen meer in overeenstemming zou zijn met de ontwikkeling in Europa.

Het is duidelijk dat de Chinese historici hierbij uitgaan van de toepasbaarheid van de marxistische periodisering (primitieve gemeenschap, slavernij, feodalisme, burgerlijk kapitalisme, socialisme) voor de Chinese geschiedenis. Marx heeft zijn periodisering opgesteld uitsluitend op grond van de Europese geschiedenis en van wat Europa-centrische geschiedschrijvers over de geschiedenis van niet-Europese beschavingen hebben geschreven. Allereerst zou men de vraag moeten stellen of de marxistische periodisering inderdaad wel opgaat voor de Chinese geschiedenis. Het interessantst is misschien wel de poging in deze richting ondernomen door de Oostduitse sinoloog Eduard August Erkes, hoogleraar in de sinologie in Leipzig¹⁷). Eduard Erkes bestrijdt de opvattingen van Russische geschiedschrijvers over China zoals T. W. Stepugina en van Chinese historici zoals Kuo Mo-jo. Erkes beweert dat slavernij in de zin zoals die in de Romeinse oudheid voorkwam, waarbij krijgsgevangenen als slaven te werk werden gesteld in de mijnen en in de landbouw, in China nooit heeft bestaan. Hij gaat de oorsprong na van de karakters die in het Chinese schrift voor „slaaf” en „slavernij” gebezigd worden en toont hierin duidelijk de sporen aan van de overgang van de matriarchale verhoudingen in de Shang-tijd naar de patriarchale in de Chou-tijd. De Chinese intensieve wijze van landbouw, aldus Erkes, maakte het gebruik van slaven in de landbouw onmogelijk. Erkes, zelf marxist, beroept zich op uitspraken van Lenin en Leonow om niet bij voorbaat theorieën als vaststaand aan te nemen en klakkeloos als uitgangspunt voor concrete studies te gebruiken.

¹⁷) Eduard Erkes, *Das Problem der Sklaverei in China*, Berlin (Akademie Verlag) 1952. Ber. Verh. Sächs. Akad. Wiss. Leipzig. Phil. Hist. Klasse 100, 1 en

Eduard Erkes, „Ursprung und Bedeutung der Sklaverei in China” in *Artibus Asiae* VI (1939) p. 294—308.

Vgl. ook: C. M. Wilbur, *Slavery in China during the former Han dynasty* Chicago 1943, en H. Franke, „Neuere Arbeiten zur Soziologie Chinas” in *Saeculum* II (1950), Heft 2.

Erkes noemt de ontwikkeling van de Chinese geschiedenis uniek in de wereld, afwijkend van de patronen die men ergens anders vindt¹⁸).

De sinoloog Wolfram Eberhard is eveneens van mening dat de Chinese geschiedenis een uniek ontwikkelingspatroon vertoont. Hij is van mening dat in China de feodale verhoudingen reeds in 221 v. Chr. onder de Ch'in-keizer vernietigd werden. In de Ch'in-tijd (256—206 v. Chr.) zou men misschien zelfs kunnen spreken van een vroeg kapitalisme. De restauratie in de vroegere Han-dynastie (206 v. Chr.—6 n. Chr.) betekende geen restauratie van de feodale structuur maar de vorming van wat Eberhard noemt de „gentry-state”, een structuur waarin de families van de landadel de sleutelposities beheersten in de ambtenarenwereld en in de wereld van de geleerden en filosofen¹⁹). Het is deze unieke structuur van de „gentry-state” die, met kortere onderbrekingen, 20 eeuwen lang de Chinese geschiedenis en het Chinese culturele leven heeft beheerst, dank zij het befaamde examenstelsel voor de selectie van ambtenaren en het Confucianisme als staatsleer.

Tussen de ideeën van Confucius zelf en zijn eerste volgelingen in de 4e en 3e eeuw v. Chr. en het latere staats-Confucianisme van de Han- en Sung-tijd bestaan inderdaad belangrijke verschillen. Dat die verschillen er moeten zijn, daarvan is men overtuigd op grond van de roerige ontwikkelingen in de Ch'in-tijd, met de boekenverbranding in 213 v. Chr., en de twijfelachtige reconstructie van de „Confuciaanse klassieken” in de Han-tijd met zijn strijd tussen de Nieuwe-Tekst-school en de Oude-Tekst-school²⁰). Maar juist door deze ontwikkeling

¹⁸) Eduard Erkes, *Die Entwicklung der chinesischen Gesellschaft von der Urzeit bis zur Gegenwart*, Berlin (Akademie Verlag) 1953. Ber. Verh. Sächs. Akad. Wiss. Leipzig. Phil. Hist. Klasse, 100, 4, en

Eduard Erkes, *Geschichte Chinas von den Anfängen bis zum Eindringen des ausländischen Kapitals*. Berlin (Akademie Verlag) 1956.

¹⁹) Wolfram Eberhard, *History of China*, London (Routledge) 1950.

Vgl. voor de discussie over het feodalisme in China: Derk Bodde, „Feodalism in China” in *Feudalism in history*, conference Princeton Oct. 31—Nov. 1, 1950, edited by Rushton Coulborn, Princeton (Princeton University Press) 1956, p. 49—92.

²⁰) Vgl. voor de ontwikkeling van het Confucianisme behalve het genoemde standaardwerk van Fung Yu-lan: John Knight Shryock, *The origin of the state cult of Confucius*, New York (Century) 1932, Otto Franke, *Studien zur Geschichte des konfuzianistischen Dogmas und der chinesischen Staatsreligion*, Hamburg (Friederichsen) 1920, Herrlee Glessner Creel, *Confucius, the man and the myth*, New York (J. Day) 1949-Londen (Routledge) 1951, en Liu Wu-chi, *A short history of Confucian philosophy*, Penguin books, 1955.

is het zo moeilijk voor ons die al weer 20 eeuwen verder af staan dan de Han-geleerden om de authenticiteit van wat aan Confucius zelf wordt toegeschreven te toetsen. Reconstructie van de historische verhoudingen in Confucius' tijd wordt een hachelijke onderneming. Er zijn vele pogingen daartoe gedaan²¹⁾, maar het laatste woord hierover is nog lang niet gesproken.

De teksten zelf kan men moeilijk hierbij als bewijsstukken gebruiken. Die teksten immers zijn door de handen van talloze generaties van compilers gegaan. Het Confucianisme sinds de Han-tijd draagt alle voortreffelijkheden en nadelen van een *humanistische traditie*. Grondkenmerk van deze humanistische traditie is de waardering van het „historische voorbeeld”, het zoeken van inspiratie in het klassieke verleden, de nadruk op het vormende element van een klassieke opvoeding, en de ontplooiing van een humanistische eruditie. Dit teruggrijpen op een geïdealiseerd verleden, en op voorbeelden van eerdere generaties die ook al teruggrepen op een geïdealiseerd verleden, veroorzaakt wat we zouden kunnen karakteriseren als „perspectiefverdubbeling”. Dit verschijnsel van de dubbel-perspectief-werking, die we ook heel sterk in de geschiedenis van het Europese humanisme en neo-humanisme vinden²²⁾, maakt een kritische studie van de Chinese geschiedenis zo uitermate bewerkelijk. Men moet zich door een oerwoud van commentaren, commentaren op commentaren, kritieken op commentaren en kritieken op kritieken van commentaren heen worstelen, om met moeite iets van een historische samenhang te kunnen terug construeren. Behalve met een historische, causale samenhang van feiten heeft men te maken met een veelvoud van vermeend historische samenhangen van ideeën.

De centrale verdienste van Confucius ligt ons inziens vooral daarin dat hij de *historische dimensie* in het Chinese denken heeft ingevoerd. Het is juist deze historische dimensie die het Chinese denken zo fundamenteel doet verschillen van het Indische denken en tot op zekere hoogte zelfs van het Griekse denken, vooral bij Plato en Plotinus. Het Indische denken betreft zich op eeuwigheidswaarden en kosmische eonen. Voor de Indische geschiedschrijving is men veelal aangewezen op buiten-historische bronnen. Het Chinese denken daarentegen is bij

²¹⁾ O.m. H. G. Creel, *Confucius the man and the myth*, New York 1949, en Liu Wu-chi, *Confucius, his life and time*, New York (Philosophical Library) 1956.

²²⁾ Vgl. Kwee Swan Liat, „Naar een internationaal humanisme” in *Reken-schap* I, 2 (juli 1954) p. 51.

uitstek een denken-in-de-historische-situatie. Het is het bewustzijn van de historische beslissing die de Chinese denker tot denker maakt. De mens vormt de schakel tussen de Hemel en het Al-onder-de-Hemel. De menselijke situatie is zo geworden, gegroeid uit vorige situaties, vorige beslissingen, inzichten en vergissingen, successen en mislukkingen. In het bewustzijn van de historiciteit van zijn handelen zoekt de mens steun in een normatief patroon, een historische wetmatigheid als categorische imperatief. In dit bewustzijn van de historiciteit en door de realisatie van de historische norm in de situatie-van-nu, voldoet de mens aan zijn innerlijke bestemming, realiseert hij zichzelf, wordt hij pas waarachtig mens, voltrekt hij de verbindende act tussen verleden, heden en toekomst, en bewaart hij de harmonie in het Al-onder-de-Hemel²³⁾

Wijsgerig denken is voor de Confuciaanse wijsgeer historisch denken. Dit historische denken is niet zozeer causaal of finaal dan wel *normatief*. Wanneer Confucius nadruk legt op het „onderzoek der dingen” om daarmee „de kennis te verruimen” dan bedoelt hij geen „wetenschappelijk-objectieve” studie. Wetenschap in de moderne Westerse zin probeert „objectieve, causale samenhangen” te vinden. Wetenschappelijk denken, ook in de wetenschap der geschiedenis, is *causaal* denken. In contrast tot dit wetenschappelijke denken staat in het Westen het theologische denken, dat probeert te weten te komen wat het doel is van het zijn. Dit doel wordt „geopenbaard”, en moet als zodanig aanvaard — niet onderzocht — worden. Theologisch denken is *finaal* denken. Het wijsgerige denken in China, vooral in de Confuciaanse traditie, is fundamenteel verschillend van dit Westerse causale en finale denken; het is bovenal *normatief* denken. Denken los van handelen is steriel en zinloos. Normatief denken is denkend handelen, bewuste realisatie. De beste filosofen staan midden in de praktijk. „In China was het alleen wanneer een wijze gefaald had een positie te verwerven als heerser (of tenminste als ambtenaar), waarin hij zijn principes in praktijk zou kunnen brengen, dat hij overgaat tot het schrijven van boeken als middel om zijn leerstellingen te verkondigen”, beweert Fung Yu-lan²⁴⁾. Marx’ elfde stelling over Feuerbach zegt voor de Chinese denker niets bijzonders.

Wijsgerig denken in de Chinese zin, verschillend van wetenschap-

²³⁾ Vgl. Kwee Swan Liat, „Confucianisme” in *Tot welk doel zijn wij op aarde?* 's-Gravenhage (L. J. C. Boucher) 1955.

²⁴⁾ Fung Yu-lan, *A history of Chinese philosophy*, Princeton (Princeton University Press) 1952, Vol. 1, p. 2.

pelijk en van theologisch denken, is bij uitstek historisch denken. Dit historisch denken is geen historische wetenschap maar historische wijsbegeerte, en dan geen filosoferen *over* geschiedenis alleen maar vooral wijsgerig bewust *geschiedenis maken*. Staande in zijn typisch menselijke situatie en deze situatie in zijn continuïteit en samenhang doordenkende, ervaart de mens de historiciteit van zijn mens-zijn en voltrekt hij de historische act van zijn mens-worden.

Deze wezenstrek van het Confuciaanse denken zullen we ons voortdurend goed voor ogen moeten houden om de betekenis van dit denken in het verleden en heden te kunnen begrijpen. Vooral in tijden van dynamische overgang en „crisis” wordt de denkende mens zich historisch bewust. Ook het Chinese denken heeft herhaalde malen een „crisis” doorgemaakt, de laatste begon ongeveer een eeuw geleden en duurt nu nog voort. Tegenover deze „crisis” staat de Chinese denker fundamenteel verschillend dan de Westerse denker. Geen apocalypsis, geen eschatologie, geen heroïsche aanvaarding van een ondergangsnoodlot à la Spengler, maar een worsteling om een nieuwe norm als synthese tussen *traditie* en *vernieuwing*²⁵). Het is opmerkelijk hoe weinig bij voorbeeld de Chinese communistische denkers zich bekommeren om de afbeelding van de toekomstige heilstaat. Overheersend is het machtsbesef om het heden te veranderen, naast de pre-occupatie met het verleden. Alle chiliasme is hun vreemd. Wat zij nastreven is een historisch perspectief en geen utopie. Voor zover de toekomst als perspectief in het heden zichtbaar is op grond van het historisch machtsbewustzijn om dit heden te vormen en het verlangde te realiseren, oefent hij een stuwkracht uit; de hypostasering tot utopie werkt eerder remmend dan stimulerend²⁶).

De historie is voor de Chinese denker geen bron van openbaring maar norm, geen dwingende wetmatigheid die zich voortzet in het heden maar een erfenis die doorleefd en waar gemaakt moet worden, geen relatie tot een goddelijke afkomst maar onuitputtelijk fonds van menselijke ervaring. Het centrale probleem ligt in de beslissende keuze uit deze historische ervaring en haar interpretatie. De communist verworpt de opvattingen en ervaringen van „reactionairen en uitbuiters” en verkiest de „historische ervaring van de dictatuur van het proleta-

²⁵) Vgl. Joseph R. Levenson, „„History” and „value”: the tension of intellectual choice in modern China” in *Studies in Chinese thought* edited by Arthur F. Wright, Chicago (Chicago University Press) 1953, p. 146—194.

²⁶) Vgl. Kwee Swan Liat, „Toekomstperspectief in plaats van toekomstbeeld” in *Rekenschap* II, 3 (okt. 1955) p. 174—183.

riaat"²⁷). Hiermee is de stellingname getekend. Maar de Chinese communist is niet alleen communist maar ook Chinees, deelhebber aan een Chinese traditie.

Het Neo-Confucianisme van de Sung en Ming heeft elementen uit de Indische filosofie in zich geabsorbeerd. De uitdaging van het Westen in de laatste eeuw stelt de Chinese denker voor een nieuwe beslissing. In een bewogen worsteling heeft hij, fase na fase, het Westerse denken in zich geabsorbeerd²⁸). Steeds weer, na extreme vervreemding, is een teruggrijpen op eigen traditie merkbaar en een hernieuwde synthese van het vreemde met het eigene. Blijkbaar gebeurt dit nu ook met het Marxisme-Leninisme. En het Maoïsme zal niet de enige synthese zijn: China staat wellicht nog maar aan het begin van een enorm proces van synthese.

Dit alles is wezenlijk in overeenstemming met de humanistische traditie. Ook het humanisme in het Westen heeft in zijn periode van dynamische ontplooiing wijsgerige elementen uit andere cultuurkringen in zich geabsorbeerd, en niet alleen geput uit het eigen, Helleens-Romeinse verleden. Vooral in de 17e en 18e eeuw hebben Confuciaanse ideeën in West-Europa en Amerika een belangrijke invloed uitgeoefend. Reichwein noemde Confucius zelfs de schutspatroon van de Franse Verlichting. Voltaire en Leibniz hebben hem hoog vereerd. De Amerikaanse sinoloog H. G. Creel vraagt zich af in hoeverre de Confuciaanse denkbeelden invloed hebben gehad op het ontstaan van de Franse Revolutie en de Amerikaanse vrijheidsoorlog; hij gaat zelfs zo ver te beweren dat nergens anders de ideeën van Confucius zo goed zijn gerealiseerd als juist in de Amerikaanse democratie²⁹). Deze voorliefde

²⁷) Vgl. „More on the historical experience of proletarian dictatorship” uit *Jen-min Jih-pao*, Peking, 29 dec. 1956, vertaald als suppl. bij *People's China*, 16 jan. 1957, en in het nederlands onder de titel „De historische ervaring van de dictatuur van het proletariaat” uitgegeven door Pegasus, Amsterdam 1957.

²⁸) Vgl. Kwee Swan Liat, *Het interculturele contact als studieveld der vergelijkende wijsbegeerte*, Assen (Van Gorcum) 1955, p. 7-12.

²⁹) Adolf Reichwein, *China und Europa, geistige und künstlerische Beziehungen im 18. Jahrhundert*. Berlin (Oesterfeld) 1923. Engelse vertaling, London (Kegan Paul)-New York (Knopf) 1925.

Virgile Pinot, *La Chine et la formation de l'esprit philosophique en France 1640-1740*, et: *Documents inédits relatifs à la connaissance de la Chine en France de 1683-1740*, Paris (Geuthner) 1932.

Derk Bodde, *China's gifts to the West*, Washington (American council on education) 1942, and: *Chinese ideas in the West*, Washington 1948.

George Henry Danton, *Culture contacts of the United States and China*,

voor China en het rationalistische denken van Confucius werd in het Westen geleidelijk verdrongen door een romantische verering van India³⁰). Maar de belangstelling voor de Chinese filosofie is nooit geheel verdwenen en beleeft in de laatste decennia een wederopbloei.

Voor een juiste waardering van de Confuciaanse traditie zal men zich niet mogen beperken tot een stationaire visie. Deze traditie heeft in China een dynamische ontwikkeling gekend. Wat invariant is gebleven is misschien de ethische gerichtheid op de mens en op de historiciteit van de menselijke situatie. Maar in de loop van de eeuwen heeft de traditie vele uiteenlopende gestalten aangenomen. Confucius en zijn vroege discipelen hebben veel moeite gedaan om te wijzen op de subtiele nuances in de concrete menselijke verhoudingen, tussen familieleden, tussen vrienden, tussen families onderling, tussen maatschappelijke groeperingen, tussen staten, in het kader van de gehele mensheid. In de omgang van mensen met mensen leert men zichzelf verwezenlijken. In vele vormen en variaties heeft deze gedachte zich geconcretiseerd. Maatschappelijke verhoudingen zijn gegroeid, geritualiseerd, gelegaliseerd. Een hele structuur, van infra- tot supra-sociale aard, heeft zich ontwikkeld. Deze structuur was allerm minst statisch; consolidatie en revolutionaire vernieuwing volgden elkaar op. Het beeld van het statische China is in het Westen misschien voornamelijk ontstaan in de periode van verstarring uit de Ch'ing-tijd. In een breder historisch perspectief worden de vele metamorfosen zichtbaar.

De verandering die het Chinese denken sinds het eind van de vorige eeuw bezig is te ondergaan is ingrijpend vooral doordat ze gepaard gaat met radicale veranderingen in de maatschappelijke en economische verhoudingen. In de confrontatie met het Westen viel oorspronkelijk voor de Chinese denker de vergelijking tussen Chinese en Westerse levensopvattingen in het voordeel van de eerste uit. Maar de vergelijking tussen de Chinese sociaal-economische structuur met de organisatievorm en de dynamische krachtsontplooiing van het Westen viel

1784-1844. New York (Columbia University Press) 1931.

H. G. Creel, *Confucius, the man and the myth*, New York (J. Day) 1949, Cha. XV: „Confucianism and Western democracy”.

William W. Appleton, *A cycle of Cathay. The Chinese vogue in England during the 17th and 18th centuries*. New York (Columbia University Press) 1951.

³⁰) Vgl. Kwee Swan Liat, *Methods of comparative philosophy*, Leiden (Universitaire Pers Leiden), 1953, p. 46-49.

toch ten gunste van de laatste uit. De verloren oorlog tegen Japan aan het eind van de 19e eeuw wakkerde ook in China de modernisatiedrang aan. De schuld van de achterstand in de sociaal-economische en technische ontwikkeling werd geworpen op het Confucianisme en op het examenstelsel. In een keizerlijk decreet van 1 september 1905 werd dit eeuwenoude examenstelsel afgeschaft. De Westers georiënteerde intellectuelen zouden voortaan hun technische kennis opdoen aan Europese en Amerikaanse universiteiten en aan op Amerikaanse leest geschoeide nationale universiteiten in China. Geleidelijk werd inderdaad de generatie van klassiek geschoolde ambtenaren vervangen door Westers geschoolde burgerlijke intellectuelen. De „gentry-state” werd vervangen door een kapitalistische maatschappij. De teleurstellingen na de Eerste Wereldoorlog en in de voortdurende burgeroorlog deden de jongere intellectuelen omzien naar meer radicale en revolutionaire hervormingen. De October-revolutie in Rusland trok de aandacht van vele Aziaten en Lenin's politiek, gericht op de koloniale en semi-koloniale gebieden in Azië, heeft deze belangstelling aangewakkerd. Een derde generatie van intellectuelen ontwikkelde zich, gericht op de socialistische wereldrevolutie. De Chinese Republiek maakte in 1949 plaats voor de Chinese Volksrepubliek.

Nog steeds wordt China beheerst door een élite-groep. De herkomst van deze groep moge gedeeltelijk verschoven zijn wanneer we de drie generaties tussen 1900 en 1950 vergelijken. Heel groot is die verschuiving misschien niet³¹⁾. De idealen met betrekking tot de maatschappelijke en economische verhoudingen zijn ingrijpend gewijzigd. Maar de vormende invloeden van de traditie zijn nog altijd voelbaar. In zijn verslag voor het 8e congres van de Chinese communistische partij op 15 september 1956 gaf Liu Shao-chi het ledental van de partij op als 10 730 000, met als percentages: 14% arbeiders, 69% boeren en 12% intellectuelen (!). De resterende niet genoemde 5% is waarschijnlijk afkomstig van de burgerlijke kringen en van de kringen van de vroegere klassiek geschoolden³²⁾. Deze percentages geven overigens niet weer hoe de verhoudingen liggen onder hen die de werkelijke

³¹⁾ Vgl. Robert C. North, *Kuomintang and Chinese communist élites*. Stanford University Press, Hoover institute studies, Series B: Elite studies no. 8, July 1952.

³²⁾ Liu Shao-chi, *The political report of the Central Committee of the Communist Party of China to the Eighth National Congress of the Party September 15, 1956*. Suppl. *People's China*, Oct. 1, 1956, p. 49.

macht uitoefenen: de politieke en maatschappelijke leiders, geleerden en technici, en de kaders.

De maatschappelijke veranderingen die zich in het nieuwe China voltrekken zijn reusachtig. Wat er zich binnen een halve eeuw in de positie van de Chinese vrouw gewijzigd heeft kan dit ten duidelijkste illustreren³³). De invloed van de collectivisatie in de landbouw, na de radicale landhervorming, en van de versnelde industrialisatie valt nog niet te overzien. De grootscheepse bestrijding van het analfabetisme, gepaard met de stelselmatige groepsgewijze indoctrinatie van de massa, doet vermoeden dat de greep van het Marxistisch-Maoistische denken binnen enkele generaties al het andere overwonnen zal hebben.

Toch doet men er goed aan, zeker voorlopig, de invloed van de traditie niet te onderschatten. De maatschappelijke veranderingen zijn misschien te abrupt. Om een volk van 600 miljoen te transformeren heeft men tienduizenden fanatieke leiders nodig. Juist deze leiding kan men moeilijk en bloc vervangen. 7½ jaar na de machtsovername zijn de kapitalisten in China nog niet gelijkwideerd, integendeel, men erkent dat ze vooralsnog onmisbaar zijn³⁴). Dit is heel anders dan de Russische ontwikkeling na 1917. Vele leiders in het politieke, economische en culturele leven in China worden bezield door gevoelens van nationale trots. Het is niet voor niets dat Chou En-lai op 30 september 1956 waarschuwde voor Grote-Mogendheid-chauvinisme en vooral de leiders van de bevriende staten in Azië verzocht China niet voor kritiek te sparen.

De Chinese patriotten, overtuigd van China's grote culturele verleden, voelen zich bevredigd door de nationale wederopbloei en door het vooruitzicht op een welvarende toekomst. Het aantal communisten is op het geheel genomen te gering om zonder de welwillende samenwerking van niet-communisten een doelmatige grootscheepse omvorming van de maatschappij door te zetten. De communistische leiders erkennen dit en dringen er bij hun kaders op aan welwillend en open te staan tegenover niet-communisten met wie ze moeten samenwerken.

³³) Vgl. De nieuwe huwelijkswet van de Chinese Volksrepubliek, afgekondigd op 1 mei 1950, de beschrijvingen van de positie van de vrouw in het nieuwe China in Chinese tijdschriften, en

Mary Austin Endicott, *Five stars over China*, Toronto 1953.

³⁴) Vgl. H. C. Taussig, „A capitalist in China” in *Eastern World*, XI, 4 (April 1957), p. 14—16, een getuigenverslag van een Engelse econoom dat misschien meer zegt dan de beschrijvingen van Chinese auteurs uit China zelf, zoals bv. in *People's China* VII, 23 (dec. 1956) p. 34—38.

In een rede op 14 januari 1956 bepleit Chou En-lai een grotere soepelheid in de behandeling van China's intellectuelen³⁵). Bewust wordt gezinspeeld op patriottische gevoelens³⁶). Hoe ver de draagwijdte van de communistische doctrines wel reikt valt moeilijk te taxeren.

Een prachtig staaltje van nationale trots gemengd met echt ouderwetse vaderlijke trots vinden we in het verhaal van de literaire criticus Fu Lei over de prestaties van zijn zoon Fu Tsung, die op een internationale Chopin-herdenking in Warschau in 1955 met zijn pianospel de derde prijs veroverde³⁷). We lezen letterlijk: „Ik zelf heb hem opgevoed in de Chinese klassieken en heb getracht hem te doordringen met het beste van onze traditionele cultuur. Mijn opvatting van de opvoeding is fundamenteel humanistisch, dat wil zeggen, gebaseerd op wat ik beschouw als het positieve deel van het Confucianisme . . . Ik koos zijn lessen uit de geschriften van Confucius, Mencius en andere geleerden uit de Ch'un-ch'iu en Chan-kuo periode (722—221 v. Chr.), uit Ssu-ma Chien's Historische annalen en Pan Ku's Han geschiedenis . . . Ik ben van mening dat het mijn zoon's kennis en begrip van China's klassieke filosofie, ethiek, dichtkunst en schilderkunst is die hem in staat hebben gesteld om de tere, etherische, soms bewogen, soms mediterende geest van Chopin op de juiste wijze te waarderen . . . en niet alleen Chopin . . . de serene devotie van Bach, de elegante gratie van Mozart, de harts-tocht van Beethoven, het lyrisme van Schumann, de mystiek van Franck, zelfs het subtiel-beweeglijk impressionisme van Debussy en de zeer moderne humor en vrolijkheid van Prokofiew . . . Voordat hij naar Polen ging zei ik hem: „Je moet in de eerste plaats mens zijn, daarna kunstenaar, daarna musicus, en pas in de laatste plaats pianist.” ” Fu Lei zelf heeft in de 20er en 30er jaren vele Franse schrijvers, o.a. Balzac en Romain Rolland in het Chinees vertaald.

Wat moeten wij van dit alles denken? Ligt het werkelijk in de opzet van de communistische leiders om tot een synthese te komen van Marxisme en Confucianisme?

We geloven dit niet. Deze communistische leiders, zelfs met hun „nationaal-communisme”, denken te veel communistisch internatio-

³⁵) Chou En-lai, *Report on the question of intellectuals*, Peking (Foreign languages press) 1956.

³⁶) Vgl. Wu Ching-chao, „We intellectuals” in *People's China* VII, 23 (dec. 1956), p. 28—33.

³⁷) Fu Lei, „My son Fu Tsung” in *China reconstructs* VI, 4 (april 1957) p. 9—11.

naal, te veel in de lijn van de wereldrevolutie, om zelf de essentie van het Confucianisme te kunnen doorgronden. Daarvoor was hun negeren en doodzwijgen van het Confucianisme in de jaren 1949—'54 te absoluut en te duidelijk. De 2500-jarige herdenking van Confucius' geboortedag, op 27 augustus 1950, ging in China ongemerkt voorbij en werd alleen buiten China door enkele Chinese geleerden gememoreerd.

Maar de humanistische traditie en de Confuciaanse opvoedingsidealen zijn misschien zo sterk, dat ze in enkele sectoren van het intellectuele en culturele leven de stormen hebben overleefd. Een man als Fung Yu-lan die zich zo grondig in de geschiedenis van het Chinese denken verdiept heeft, kan overtuigd worden van het nut van een marxistische benadering van deze geschiedenis, maar zal de essentiële waarden van de Confuciaanse traditie moeilijk kunnen verloochenen.

De „destalinisering” is hoogstens aanleiding om de verschuiving in de Chinese verhoudingen te accentueren. Onder het oppervlak heeft zich al die jaren een geestelijke worsteling onder de Chinese intellectuelen voltrokken. Een uitwendige aanleiding heeft deze worsteling nu ook openbaar gemaakt. Leuzen als „Laten bloesems van vele soorten bloeien, diverse denkscholen met elkaar wedijveren”³⁸⁾ en „Co-existentie op lange termijn” weerspiegelen voor een deel de interne machtsverhoudingen. We geloven niet dat de Chinese leiders van hun vaste voornemen om China geleidelijk naar het communisme om te vormen kunnen worden afgebracht. Maar we geloven wel dat er voldoende aanwijzingen zijn dat dit proces minder „stalinistisch” en meer humanistisch zal kunnen verlopen dan in de Sovjet Unie het geval was. En deze humanisering zal dan voor een groot deel te danken zijn aan de denkbeelden en opvoedingsidealen van China's oude leermeester: Confucius.

³⁸⁾ Lu Ting-yi, „Let flowers of many kinds blossom, diverse schools of thought contend!”, suppl. *People's China*, August 1956.

NEDERLANDSE POËZIE

De dichter J. C. Bloem

Wanneer mensen ouder worden blijven zij het meest zichzelf, voor hen die hen vroeger gekend hebben, in hun oogopslag en hun stem. De stem, de dichttoon van dichters pleegt door de tijd ook maar weinig te veranderen, althans de grondtoon van hun werk. Maar ik zou moeite hebben een dichter te noemen wiens innerlijkste toon in bijna een halve eeuw tijd zo zichzelf gelijk is gebleven als die van den dichter *J. C. Bloem*, die op 10 mei jl. zeventig jaar werd. Zijn werk geeft het overtuigendste bewijs hoe een dichter juist zichzelf kan blijven door zichzelf te herhalen en dat zonder als dichter in herhaling te vervallen. Dezelfde mens dicht op telkens andere wijze hetzelfde. Bloems poëzie, dat betekent een zo grote verwachting van het leven, dat deze niet in vervulling kan gaan, het sleutelwoord uit zijn poëzie daarover is: *het verlangen*. Het andere woord dat ook als titel door hem is gebezigd luidt: *de nederlaag*. En daarmee is niet bedoeld al datgene wat in het leven kan tegenvallen of mislukken, in de dagelijkse betekenis van het woord maar in tegendeel juist het opgeven van het verlangen, door zich tevreden te stellen met het mindere dan men verwacht heeft, minder niet zozeer in hoeveelheid als in kwaliteit. Het verlangen lijdt geen nederlaag, als de mens tenslotte, zoals ook hij nu en dan, berust in het menselijk tekort dat het leven oplevert, zich schikt in het onvermijdelijke en het aanvaardt dat het zo is. De nederlaag bestaat daarin dat men het verlangen zelf opgeeft of verloochent, en bestaat dus in de samenleving vaker in het slagen dan in het mislukken, de nederlaag is het gevestigd raken, het gearriveerd zijn, het afraken van de grote dromen en idealen, het thuisraken in een leven dat dan niet langer raadselachtig is noch kwellend door zichzelf, door het onvervuld en gedeeltelijk zijn waar de sterveling aan blijft lijden, maar alleen nog door zijn bijkomstige, secundaire plagen, kwalen en zorgen. Niet het leven zelf doet dan meer pijn maar een onderdeel ervan, zoals men pijn kan hebben aan een teen, een kies of een oor, maar zonder te lijden aan de grote hartkwaal van de ziel zelf, die de dichter het verlangen heeft genoemd. En schadelijker voor de ziel zijn de successen dan de kwalen, de zelfvoldaanheid met eigen in- en uitwendige positie, dieper nederlaag is het slagen dan het mislukken, de ziel gaat evenals het lichaam eer dood aan teveel eten dan aan hongeren, aan „overdaad” en „welvaart”

dan aan gemis. Dit is wat de dichter Bloem zichzelf, en zijn lezers, levenslang is blijven zeggen, het is de inhoud van zijn poëzie. Hij is de dichter van het onherroepelijk tekort, dat het mensenleven in vergankelijkheid en onvoldoend vermogen tot geluk eigen is, en van het onuitroeibaar verlangen dat het anders zou kunnen of mogen of moeten zijn. Hij is bij uitstek de dichter van de mens als *sterveling*, van de vergankelijkheid van het leven, van het lichaam en van het geluk. En hij is daarom ook bij uitstek een dichter van deze zijde van het bestaan, zonder metafysisch geloof of illusie, zelfs niet door metafysische problemen gekweld. Hij spreekt van het aardse en hoe het er de mens vergaat en hoe het hem bekomt. Wil men een geloof daarin ontwaren, dan is dat er niettemin indirect als het ware, in het ongeloof dat het leven aan zijn tekorten genoeg zou hebben, in het behoud van een verlangen dat boven die tekorten uit blijft reiken en haken, in een levenslange hunkering die alleen mogelijk is in een onuitputtelijk liefhebbend en oneindig kwetsbaar hart. Een hart dat het leven teveel heeft liefgehad om aan zijn gemiddelde harteloosheid ooit te wennen.

Bloem heeft de gave der grote dichters waardoor hem is gelukt wat zo menig ander dichter juist bij deze gesteldheid van het dichterschap tot nadeel zou zijn geweest. Hij heeft zich als dichter ongestraft kunnen herhalen, hij heeft een poëzie kunnen schrijven waarin de inhoud, datgene wat gezegd wordt, een grote plaats inneemt, groter bij voorbeeld dan bij Nijhoff bij wie de verbeelding in duizend variaties spelend overheerste of A. Roland Holst bij wie een visioen en symbolen van de werkelijkheid zich ver buiten die werkelijkheid begeven. Bloem heeft zich a.h.w. nooit ver van huis gewaagd en heeft toch met de eenvoudigste middelen zijn werkelijkheid verdiept, deze als ter plaatse tot de bodem toe zichtbaar gemaakt. Hij heeft het bestaan dit zelfs in een aanhoudend vereenvoudigingsproces te volbrengen zodat hij met steeds minder woorden steeds meer zei.

Het zelfs pijnlijk vereenvoudigingsproces, dat groter eenvoud met strakker smartelijkheid in schijnbaar gewoonste bewoordingen verenigde, heeft zich voortgezet van bundel tot bundel, in *Media vita*, *De nederlaag*, *Sintels*, in *Avond*, dat na de *Verzamelde gedichten* uitkwam, en nu in het juist verschenen bundeltje dat *Afscheid* heet (L. Boucher, Den Haag). Het is of hij de melodie die hij eenmaal met zware cello-tonen speelde nu eindelijk tot het uiterste ontdaan in een dunne vaste lijn op een dwarsfluit laat uitklinken. Het zijn soms nog maar enkele regels, maar zij zeggen evenzeer of nog dwingender dan weleer dat alle zijn tot niet zijn is geschapen, en zij verenigen, soms in klassieke

metra, die de gewaarwording van ontijdelijkheid verhogen, gelatenheid en verlatenheid. In een doodstille windstilte valt de sneeuw daarover, niet langer regent het over goeden en bozen, de lucht is kouder en ijler geworden en koeler de neerslag, over allen en allen valt een lichte, doodse, zachte maar zekere sneeuw.

SNEEUW

Het sneeuwt. Om de weemlende stilte begeven hun vleugels den
winden.

De onzijdige hemel is niet te vermurwen gelijk het bestaan.

— De rechtvaardige sneeuw valt over versmaden en over beminden.

De sneeuw valt over de steenen waaronder de dooden vergaan.

Bloems eenvoud kan soms doen vergeten met welk een onnavolgbaar meesterschap hij de taal aanwendt om het wezenlijke te zeggen. Zijn symbolen zijn er tenslotte soms bijna onmerkbaar. Hij zegt het grootste, dat tenslotte ook eenvoudig en letterlijk vanzelfsprekend is, met behulp van het kleinste dat even vanzelfsprekend is. Van het weinige, de weinigen die hem aan het leven binden heeft hij van vroeg af aan tot later gesproken, ouders, geliefde, zoon. Het nawuiven, gewoon op straat, bij het omslaan van de hoek, slaat in oneindig dieper betekenis om, die ook in de volksmond heet: de hoek omgaan. En in de oneindige verlatenheid van de sterveling die door deze verzen waart, blijft er om een enkeling, zo nabij en vertrouwd, en toch zo vreemd en ver als mensen voor mensen maar zijn kunnen, de onvergankelijke beving van het verlangen.

Door deze alleen is dit rampzalig leven

Tot onuitsprekelijk geluk gemaakt.

Iets blijft daarnaar zwemen tot in het enige wat nog kan volgen:

najaar en ouderdom, winter en dood.

De dichter Gerrit Achterberg

Van bundel tot bundel fascineert het dichterschap van *Gerrit Achterberg* in blijvende mate. Het heeft geen zin de bundels of de afzonderlijke gedichten tegen elkaar af te wegen, het geheel houdt dezelfde kracht als van een waterval. Zijn dichterschap zou men een geestelijke natuurkracht willen noemen. De begrijpelijke maar schadelijke neiging om voor een dichterschap dat men gaandeweg in hoofdtrekken

meende te kennen minder aandacht over te hebben dan voor nieuwe verschijnselen of verschijningen, kan geen vat krijgen op wie zich met overgave in dit werk verdiept, daar dit werk zelf de aandacht dwingend opvergt, anders gezegd het spréekt voor zichzelf. Men mene ook niet te spoedig dat het zo gelijkblijvend van motief zou zijn en zodoende op den duur eentonig. Twee zaken op zijn minst vallen door studie hierbij uit te maken, nl. in welke opzichten er ontwikkeling in de gegevens van zijn poëzie is, zelfs bij voornamelijk gelijkblijvend hoofdmotief, en hoe zich zijn uitdrukkingswijze in de loop der bundels gewijzigd heeft. Zowel zijn *motieven* als zijn *vormenwereld* blijken veel gevarieerder dan men gewoonlijk meent. Bovendien is het uitermate moeilijk te beslissen wat zijn hoofdmotief eigenlijk of wezenlijk is. Is het de dood, de vrouw, de poëzie, de taal? Als het een van deze is, zijn het tevens ook weer die andere, misschien van vers tot vers of van bundel tot bundel met accentverschuiving of gevarieerde dosering. Spreekt men met enig recht van een oneindige variatie van hetzelfde, dan zal men dit moeten verduidelijken en preciseren door in ieder geval het woord variatie te onderstrepen en verder zal men het woord hetzelfde liefst met een hoofdletter moeten schrijven om daarmee aan te duiden dat dit alles tenslotte in één richting wijst, een mysterieuse richting, liever nog de richting van het Mysterie en dat dit Een-en-hetzelfde tenslotte geen naam kan dragen. Daarbij voegt zich dan nog een mysterie in meer speciale zin, het geheim van de taal. Poe sprak van „a dream within a dream”, Kloos van „in dien droom mijn droom”, bij Achterberg geldt het minder subjectief een mysterie in het grote Mysterie, nl. dat wat de taal kan ondernemen om het absolute Geheim te naderen. De taal van den dichter is een aanslag op dat Geheim, daarom pleegt deze een zo geheimzinnig karakter te hebben. Maar de dichttaal kan niet alleen een poging zijn om over dat Geheim te handelen, de dichter kan niet alleen met de taal maar ook *door* de taal geïnspireerd zijn. Dan wordt het thema van zijn inspiratie het geheimzinnig vermogen van de taal zelf om tot de nabijheid van het Geheim door te dringen. Het dichten handelt dan over de geheimzinnige taalhandeling van het dichten zelf. De dichter vraagt nu in het gedicht de taal wat zij eigenlijk voor hem doet, hoe zij zijn drang naar het absolute vervult. Daarin wordt de drang naar het Absolute van den dichter dan a.h.w. in menselijke verhoudingen een absoluut dichterschap. Hieraan moet men, geloof ik, denken om te verstaan waar het in Achterbergs poëzie om gaat.

Zijn poëzie is gehanteerd door het raadselachtig vermogen van de

dichttaal om het Absolute nader te komen, dramatisch of tragisch gemengd met het inperkend besef van het menselijk onvermogen om de taal zover te brengen, verder namelijk dan enige menselijk pogen gaan kan, tot de uiterste grenzen dus. Er komt nog een complicatie bij, ik gaf al te kennen dat de poëzie een raadselachtige vorm van ontraadseeling is, denkkelijk moet zij dat ook zijn! Voor een te sterk licht beschermt men de ogen met de hand. De dichter die het geheim van het Geheim nadert, moet zich met de taal beschutten. Poëzie heeft altijd al een tegelijk omhullend en onthullend karakter, ook waar de dichter zichzelf onthult in een groter intimiteit dan de mens in het verkeer pleegt prijs te geven, dus in het dichtverkeer verder gaat dan anderen zelfs in het briefverkeer bijv.: de dichter omhult met reden zijn onthullingen over zichzelf door zijn beelden. En waar hij over het raadsel van wereld en leven dicht, geldt die natuurlijke zelfbescherming in nog sterkere mate, want nu omhult hij zich in zijn beelden niet voor de medemens maar voor datgene wat niet meer met of van de mens is en daarom de mens tot in zijn taal te machtig.

Als alle dichters maar op zijn wijze bezigt Achterberg zijn beelden zodanig dat de dingen er een ander voorkomen door krijgen dan gewoon, zij krijgen *andere namen*, zij heten anders. Achterberg gaat daarin alleen op een veel meer samenhangende wijze, men zou zeggen rationeler te werk dan de experimentele dichters die zich veel minder om het binden hunner invallen tot een voorstellingsgeheel bekommeren. Achterbergs poëzie is ook niet zo duister als men veelal wel meent, ook al moet ik erkennen hem niet steeds overal te kunnen volgen. Als het een duisternis moet heten, dan toch het duister dat op groter diepte heerst dan aan de oppervlakte van het bestaan waar alles zich in het volle licht lijkt bekend te maken maar in werkelijkheid slechts zijn buitenkant prijs geeft. Het ligt dan niet aan hem maar aan ons wanneer onze ongeoefende ogen in dat duister niet genoeg kunnen onderscheiden. Of anders en eenvoudiger gezegd, wij zien door de bomen het bos niet, de dichter ziet steeds in de bomen het bos, hij heeft dat met den wijsgeer gemeen, maar buitendien ziet hij door het bos te kunnen zien als het geheel dat het is, ook de bomen afzonderlijk anders dan wij ze meestal zien kunnen. Voor hem is niet maar elke boom een boom, in het bos gezien wordt ook de ene boom de andere, dat is immers de beeldspraak.

Het toeval wil dat deze vergelijking bij uitstek van toepassing is op de jongste bundel van Achterberg: *Spel van de wilde jacht* (Querido, Amsterdam 1954). Voor wat hij te zeggen heeft van de wereld, van

de mens, van de vrouw, van het leven en van de dood, dienen hem hier de symbolen van het landgoed, de bossen en de jacht. Het is zijn dichterschap dat hem in staat stelt daarmee *alles* te zeggen, zoals hij dat eerder deed met behulp van even weinig op het eeuwige gerichte symbolen als de werktuigen en werkzaamheden van den gasfitter en de straten en winkels van Den Haag. Achterberg vermag van elk verschijnsel, en van elk woord een verdiept en geheimzinniger, wezenlijker gebruik te maken dan het oppervlakkig voorkomen ervan. Daarom handelt een gedicht als Kroondomein zowel over de gesloten bossen van de kroon, maar meer nog over de concentratie van den dichter op het gesloten domein, dat dan dood of vrouw of poëzie moge heten.

KROONDOMEIN

Grootgrondbezit heeft u veilig gesteld.
Beschermd natuurschoon doet u voortbestaan.
Ook in de meest verafgelegen laan
gebeurt geen daad van schennis of geweld.

Wel wordt er soms een bosperceel geveld
en planten ze weer jonge bomen aan.
Doch dat is dan op hoog bevel gedaan
en aan de heidemaatschappij gemeld.

Afrastering, brandsingels en een wal
van eikenhakhout lopen mijlenlang
concentrisch om de eigendommen heen.

Borden verboden toegang weren streng
verkeerde elementen, opdat geen
verbastering zich bij u voordoen zal.

Achterberg bezit het vermogen der dichters om zich alle dingen en alle woorden in diepere zin ten nutte te maken in een sterk verhoogde mate, en zijn dichterschap is daardoor een fenomeen van een rijkdom zoals het zich niet alleen in ons land maar ook daarbuiten maar een enkele maal in een eeuw voordoet. Andere dichters hebben soms nog meer over het leven gezegd, geen van hen heeft het misschien zo-
zeer in de taal zelf gezegd, zonder dat deze gevoelens en ideeën opriep, zijn dichterschap wil ik hiermee zeggen is het meest absolute dat ik in

de Nederlandse poëzie ken. Zo verwondert men zich niet meer over de verstrekkende betekenissen die de gewoonste of de meest speciale woorden krijgen, zij het de koudefronten uit het weerbericht of de zebrastrepen van het verkeer, en allerminst verwondert men zich, als ook de jachtopziener en de tuinbaas, de rentmeester en de makelaar symbolen van het reservaat van het dichterschap worden.

NACHTELIJKE ONTMOETING MET EEN MARIONET

Voor E.

De Rue Roture bleek geen straat doch een smalle steeg, door een ijzeren hek van een bredere straat, de Rue Puts-en-Sock, gescheiden. Ongeveer aan het einde ervan, stond, naast een bouwvallig pakhuis, op een open plek een platte vrachtauto met vele mensen eromheen.

„De Kribbe”, verklaarde een vrouw me kort, alsof ze daarmee alles gezegd had wat over dit vreemde schouwspel te zeggen viel.

Het eerste wat m'n aandacht trok, was een levend schaap dat aan de voeten van een herder lag en ingespannen naar het publiek staarde alsof het z'n figurantenrol in alle ernst vervulde. Daarnaast stond een man, waarvan ik terstond begreep dat het Jozef moest zijn, ernstig voor zich uit te kijken, inderdaad de gedachte wekkend aan een goedge, niet al te schrandere timmerman. Maria zat naast de kribbe en had reeds bij de eerste blik iets heel zuivers en devoots. D'r haren waren goud-blond en stellig was ze heel jong en bekoorlijk ook, doch zo simpel vroom was heel dit tafreel dat haar knapheid weliswaar opviel, doch geen bioscoopimpressie gaf.

Nog had ik niet gemerkt, dat de eigenlijke kribbe leeg was, toen uit een der huizen een vrouw met een zuigeling trad en hem Maria aan-reikte, met een bijna religieus gebaar doch tevens lachend, maar zonder enige ironie. En Maria legde het kind in de kribbe, dekte het toe tegen de kou van de gure decembernacht en bleef ernaar kijken met een glimlach die me vertederde. Niet alleen Jozef, ook de drie herders bogen zich over het kind en zelfs het schaap draaide z'n kop om toen een herder het die kant opduwde. Twee meisjes van een jaar of drie maakten eveneens deel uit van de kribbe-bezetting en moesten waar-schijnlijk de indruk geven van engeltjes, hoewel die niet in het eeuwen-oude verhaal voorkomen. Ze hadden witte jurkjes aan en lichtblauwe strikjes in het haar. De oudste hield het schaap een lollie voor en wilde hem ervan laten happen, de jongste trachtte het kindje in de kribbe van eenzelfde lekkernij te laten genieten, doch Maria duwde haar handje zachtjes terug.

Ongeveer vijftig of zestig mensen verdrongen zich op de open plek in de nauwe steeg, en van alle kanten hingen de bewoners uit de smalle ramen, waaruit een feestelijke geur van friten en pannenkoeken naar buiten drong. Aan de muur tegenover de kribbe, in een houten nis,

stond achter glas een kruisbeeld en daarvoor een vaas mimosa's en een paar brandende kaarsen. Rechts ervan herinnerde een affiche aan het Jeugdfestival te Warschau, terwijl een ander plakkaat uitnodigde om de film „Oh, mon Papa” te gaan bezoeken, die in de Rue Surlait gegeven werd. . . .

Allen stonden in afwachting voor de kribbe en plotseling verliet een der herders dan ook het schaap, sprong van de vrachtauto af en bleek toen tevens een dirigent te zijn: de leider van een meisjeskoor, dat hij aankondigde als tot de „Onafhankelijk-Katholieke Jeugd” behorende, en nu pas bemerkte ik, dat geen enkele priester of non aanwezig was.

De meisjes zongen, in het Waals, eeuwenoude kerstliederen, „des Noëls Wallons”, en allen zongen de refreinen mee. Er werd na afloop geen collecte gehouden en ook niet gesproken. De herder ging opnieuw naast z'n schaap zitten, boog zich weer over de kribbe, en de toeschouwers bleven er even zwijgend en bewonderend naar kijken, tot de jonge moeder uit de Rue de Roture haar zuigeling, die Jozef haar aangaf, weer in ontvangst nam. Daarna werden de beide kinderen met hun blauwe strikjes door een ouder zusje van de wagen getild en een der herders hield het schaap steviger vast toen de motor aansloeg en de vrachtauto zich in beweging zette om naar een andere wijk te gaan, waar men aan een andere moeder zal vragen om haar Jezuskindeke tijdelijk in de kribbe te leggen, en op een andere plek de eeuwenoude „Noëls Wallons” te zingen.

De meeste omstanders verdwenen nu in de huizen van de steeg en ik zag nu ook, dat de bewoners van deze buurt hun kerstboom „buiten”, vóór hun vensters geplaatst hadden, zodat ook de voorbijgangers kunnen genieten van het schijnsel der bontkleurige elektrische kaarsen.

Een eindje verderop brandde voor het huis, waar ik zijn moest, de lantaarn al. Ze brandde, was mij in Luik gezegd, wanneer er gespeeld werd, en deze nacht, de Kerstnacht, zou dat zeker tot in de vroege ochtend het geval zijn.

Het „Théâtre Impérial des Marionettes” had geen officiële ingang en ik stond dan ook dadelijk in de keuken, waar een oude man op de Leuvense kachel z'n koffie opwarmde. Hij was een vriend van Deni Bisscheroux, van de „directeur”, die nu in het vertrek achter de keuken bezig was, want de eerste voorstelling bleek al begonnen.

Als ik vóór de volgende „représentation” nog flensjes, kipkap of een boudin blanc en wat drinken wilde, moest ik bij de burens zijn, verklaarde hij me ongevraagd, want sinds de vrouw van de „directeur” een paar jaar geleden gestorven was en de zoon door de Duitsers gefusil-

leerd, had Bisscheroux het „restaurant” overgedaan en bemoeide hij zich alleen nog maar met het theater. Ik bemerkte nu ook aan de wand een al wat vergeeld portret van een Belgische soldaat, stellig die zoon. De muur tussen de keuken en de ruimte daarachter was niet dik, want opeens kon ik de toeschouwers horen juichen en in hun handen klappen.

„Het is bijna afgelopen,” stelde de oude man vast, „ze zijn al aan de Pruisen toe.”

Aan de Pruisen toe? Ben ik wel waar ik wezen moest? Werd „Li Naissance” — het Spel van de Geboorte, hier dan niet gespeeld? De oude man knikte en vroeg me de entree-prijs te willen betalen: vijf franc.

Weer hoorde ik in de handen klappen, daarna het stommelen van voeten. De voorstelling was ten einde, ik betrad het andere vertrek en zag de bezoekers weggaan door een deur, die uitkwam op een nog smalere zijsteeg van de smalle hoofdsteege, zodat het geruime tijd duurde voor „de zaal” leeg was. Uit de keuken verschenen nu de nieuwe bezoekers voor de volgende voorstelling, ook veel kinderen, die onder luid gekibbel de plaatsen op de eerste banken vlak vooraan innamen. Ik maakte van de gelegenheid gebruik om door te lopen naar een soort zijvertrek, waar de marionetten hingen, aan de zoldering en ook velen tegen de muren. De oude man liet me rustig begaan.

Daar hingen ze: de honderden poppen uit de ridderromans om Karel de Grote, die hier in Luik al vele eeuwen vertoond worden; dáár hing een grote Charlemagne, veel langer dan alle anderen, ginds zijn Paladijnen: Ogier de Deen, Huon de Bordeaux, Gerard de Névers en de Dappere Roland, daarnaast een paar vrouwen: Genoveva van Brabant, Moeder Maria en Bertha met de Grote Voeten, daar waren ook de Vier Heemskinderen, Karel's vijanden, en ze moeten hier wel heel populair zijn, want ik zag vier Reinouds naast elkaar hangen. Nog andere poppen onderscheidde ik: Aucassin en Nicolette, Blauwbaard, de Man met het IJzeren Masker, Nostradamus, Jean Misère, Maria Stuart en Napoléon. Ook twee figuren uit Conscience's „Leeuw van Vlaanderen”: Breydel en De Koninck, evenals de graven Egmond en Hoorne, en vele, vele gendarmes en boeren, die hier broederlijk naast elkaar hingen, doch in de taferelen uit „de Boerenkrijg” wel slaags zullen raken. . . .

De „zaal”, niet veel groter dan de keuken, was intussen tjokvolgelopen. Ik keek om me heen en had de indruk dat ik de enige buitenlander was, misschien wel de enige, die niet uit deze buurt kwam, niet „du quartier” was.

De oude man stond nu opzij van de eerste rij om de jeugd in bedwang te houden en had een lange stok in de hand om, indien nodig, ook eventuele boosdoeners aan het eind van de bank te kunnen bereiken.

Plotseling ging het licht uit en begon achter in het vertrek iemand op een accordeon te spelen: „J'ai tant pleuré pour toi”. Dadelijk werden de gesprekken gestaakt en op hetzelfde ogenblik trok de oude man een heel ernstig gezicht, keek spiedend naar de jeugd en het gordijn ging open. . . .

Het voorspel van „Li Naissance” begon — het totstandkomen van de verbintenis tussen Jozef en Maria, waartoe een aan de zoldering van het toneel zwevend kerstengeltje — uit een der Luikse warenhuizen — een beslissende bijdrage leverde. De goede Jozef en de aarzelende Maria begrepen hem terstond, toen de warenhuis-engel met een kinderlijk stemmetje mededeelde welk zeer bijzonder lot Maria beschoren was, en tevens dat haar nicht Elisabeth in de zesde maand zwanger ging van een zoon — terwijl altijd beweerd werd dat ze steriel was — doch „qu'il n'y a rien de impossible à Dieu”

Daarna kwam het tweede beeld met de bekende moeilijkheden bij het zoeken naar een slaappleats en begon het publiek te lachen over de ontmoeting tussen Jozef en een der herbergiers van Bethlehem:

„Bon soir, mon ami.”

„Bone nuite, vi stoumac,” luidde het antwoord in het Waals en de toeschouwers schaterden, en ook wie deze taal niet machtig was, begreep onwillekeurig het gemoedelijk-spottende karakter dezer begroeting.

„Geen enkel bed meer disponibel,” klonk daarna de ontmoedigende inlichting, waaraan nog verwijtend toegevoegd werd: „Hoe kunt ge ook logies verlangen in de dagen der Bethlehemse kermis? Ik heb overal toeristen, tot zelfs in de keuken.” Maar de dikke herbergier biedt hen tenslotte z'n stal aan en Jozef overlegt met Maria, die vermoeid doch statig zucht: „Accepte, mon ami, accepte.”

En het Kind wordt geboren en een opvallend klein sterretje — evenals de engel uit een Luiks warenhuis afkomstig — schittert goud- en zilverachtig aan een draad en wijst de Drie Koningen — Les Rois Mages, wier gewaden nog veel goud- en zilverachtiger schitteren, de weg naar de stal van Bethlehem, waar ze knielen voor de kribbe, doch hun kostbare geschenken niet kunnen deponeren, omdat deze primitieve marionetten daar nu eenmaal technisch niet bij machte toe zijn, en ze bij hun aftocht dus weer meenemen.

Daarna valt het scherm, begint de accordeonist (uit een mij onverklaarbare oorzaak) de Marseillaise te spelen en verkondigt daartussen een stem, dat er tien minuten pauze is, en bier, flensjes, kipkap en worst bij de buren verkrijgbaar.

„Silence! Silence!”, roept ongeveer een half uur later de oude man, wanneer het scherm opnieuw opgaat, terwijl de accordeonist ditmaal, ondanks het gestommel der weer op hun plaatsen schuivende toeschouwers, Chopin's „Marche Funèbre” begint te spelen.

Het kind ligt nog in de wieg, en Maria en Jozef staan er nog omheen. Plotseling verschijnt een man op het toneel, concreter uitgedrukt: wordt een marionet aan een draad neergelaten en terstond verandert de hele atmosfeer en „Tschantches! Tschantches!” roepen en jubelen nu de kinderen op de voorste banken. Hij lijkt op een boer uit de provincie, gedeeltelijk op een Luikse arbeider, ook wel op een kleine neringdoende, draagt een blauwe boerenkiel, heeft een rode halsdoek om, een broek met zwart-witte ruiten aan en klappert gedurig met z'n klompen op de vloer op een wijze of hij te kennen wil geven, dat hij het met vele dingen niet eens is.

„Bonjour, la compagnie,” luidt z'n begroeting tot Jozef en Maria, doch hij spreekt deze woorden in het Waals, terwijl de anderen meestal een archaïserend Frans spreken, maar hij is uit deze stad, uit deze contreien, hij is „du pays”. Hij is ook kleiner dan de anderen, want hij is immers geen machtig man als Herodes of de Romeinse centurio, geen Koning uit het Verre Oosten, doch van nederige afkomst.

„Bonjour la compagnie.”

Nuchter en toch devoot informeert hij of het waar is, dat hier de Redder der Wereld geboren is, doch tevens — als hij het Kindeke ziet — of het hier niet te koud is voor zo'n wurm. En hij is zo verontwaardigd over de herbergier, die hen naar deze kale stal verwees, dat hij terstond belooft terug te zullen komen met Annette, z'n vrouw, en voor brood en boter, voor melk en voor macqué — voor witte kaas — te zorgen, en ook voor een paar warme dekens. Hoewel hij als z'n mening te kennen geeft, dat tussen een bruiloft en een geboorte eigenlijk meer tijd had moeten verstrijken, bekommert hij zich verder niet om het Wonder, maar verwijt Jozef al te lichtzinnig te hebben gehandeld: omdat men van te voren tenminste voor een huis moet zorgen, wanneer een bevalling op til blijkt. . . .

Als hij een bedrijf later aan het zaaien is: een handvol hier en een handvol daar en nog een hier en nog een daar, verzoeken Jozef en Maria, thans met hun kind voor Herodes op de vlucht naar Egypte,

hem om over z'n land te mogen lopen en natuurlijk kan hij hun verzoek niet weigeren, hoewel hij aanzienlijke schade vreest.

„Gij zult rijkelijk oogsten, wanneer wij buiten gevaar zijn,” verzekert Jozef hem in z'n dankwoord, doch de man zaait rustig verder: een handvol hier en een handvol daar, en nog een hier en nog een daar. Hij heeft immers z'n plicht gedaan, ook al zal veel koren nu wel niet opkomen, doch — o wonder — plotseling verandert het zaaisel in gerijpt koren, hangen zware appels aan de telegraafpalen en aan de bomen langs de weg flessen met zure haringen. Eerst gelooft hij z'n eigen ogen niet, doch tenslotte begint hij te maaïen: eenmaal links en eenmaal rechts, nu weer hier, en nu weer daar. . . . !

Op de bank voor me staat plotseling iemand op en maakt aanstalten om het vertrek te verlaten. Een statige man met een streng gezicht, een ambtenaar misschien, wellicht een deurwaarder. Hij ergert zich blijkbaar, en beschouwt deze taferelen als blasfemie. Opzettelijk luidruchtig schuift hij daarom naar de uitgang, doch ook de anderen zijn nu op hun beurt verontwaardigd: omdat deze man zo weinig begrip toont voor dit Wonder, omdat bij hem elk spoor van piëteit tegenover het reddingsverhaal van het Kind te ontbreken lijkt. . . .

„Païen — heiden”, roept een dikke vrouw vlak naast me dan ook boos. Ik herken haar: ze stond tevoren vlak in m'n buurt bij de Levende Kribbe en ik had haar diepe stem bewonderd bij het zingen van de aloude Waalse kerstliederen.

De man op het toneel gaat intussen rustig door met maaïen: eenmaal links en eenmaal rechts, nu eens hier en nu eens daar. . . . Plotse-ling verschijnt Herodes in hoogst eigen persoon op het toneel, maar hij imponeert onze maaier geenszins, die daarom op de vraag of hier kortgeleden een man en een vrouw met een kind op hun arm voorbij zijn gekomen, dan ook rustig antwoordt: „Ze zijn voorbijgekomen toen ik hier aan het zaaien was, en zoals ge zien kunt, ben ik nu aan het maaïen.”

Een tevreden gemompel gaat door de banken: Herodes is op een dwaalspoor gebracht, de vluchtelingen zijn in veiligheid, de maaier koos hun zijde, de zijde der vervolgden, en een Wonder heeft hem daarvoor beloond.

De centurio's en soldaten, die Herodes dan op de bevolking van Bethlehem afstuurt met de beruchte opdracht tot kindermoord, worden er onthaald, zoals eeuwen later hun nazaten, de Boches, hun S.S. en de Gestapo in deze stad onthaald zouden worden en ze krijgen ook dezelfde soort antwoorden, die de Boches, de S.S. en de Gestapo toen ook ontvingen:

„Hoeveel kinderen?” wordt de boer toegesnauwd.

„Drie dozijn, en hele mooie dikke, met staartjes.”

„Waarover spreekt ge?”

„Over m'n biggen, Herr Oberst.”

„Biggen! Hoeveel kinderen bedoel ik.”

„Oh, bedoelt U dat? Veertien, Herr Oberst, zeven helemaal naakt en zeven zonder hemd.”

En de Romeinse centurio wordt razend, zoals z'n opvolgers onder Hitler zouden worden en kookt van woede, wanneer de man er nog verklarend aan toevoegt:

„De laatste is trouwens geboren, toen ik nog geen drie maanden uit de Congo terug was, maar dat interesseert Herr Oberst zeker niet?”

Meer centurio's verschijnen, doch van alle kanten stormen nu boeren en vrouwen op de soldaten af en slaan erop los en schoppen en trappen, roepende: „à bas les Prussiens” en jagen hen van het toneel.

De zaal klappt geestdriftig in de handen en jubelt om de nederlaag, die de „Prussiens” hier opnieuw lijden, weer komt de haat tegen de onderdrukker in hen boven, herinneren ze zich de bittere tijden der bezetting, denken ze terug aan hun eigen verzet tegen Hitler en Degrelle, tegen de Gestapo en het Waalse Legioen. Steeds luider wordt dan ook het applaus, de toeschouwers beginnen met hun voeten op de houten vloer te trappelen en wanneer de maaier aan het slot opnieuw verschijnt, thans met z'n vrouw Annette en z'n vele kinderen om hun aloude Waalse liederen te zingen ter ere van het Kindeke, verheffen de toeschouwers zich van de banken en zingen mee, verheugd ook zij over de komst van dat Kindeke en over z'n redding. . . .

Dan valt het doek en komt de kleine man met z'n grote neus en blauwe kiel nog eenmaal terug: „Et nous avons l'honneur de remercier le public. Zijt ge tevreden en voldaan, zegt het Uw vrienden en bekenden.”

Door de uitgang, die uitkomt op de smalle zijsteeg verlaat ik met de andere bezoekers de zaal, terwijl de oude man naar de keuken-deur loopt om het publiek voor de volgende voorstelling binnen te laten, want „Li Naissance” wordt de hele Kerstnacht vertoond, tot vroeg in de morgen.

* * *

Buiten is inmiddels een dikke gele mist gedaald en motregent het. Zolang ik de mensenstroom volg, vind ik de weg, doch weldra lijkt het wel of allen de dichtstbijzijnde huizen binnen zijn gegaan, want ik zie

niemand meer. Weliswaar kan ik enkele lantaarns onderscheiden in het vale geel, doch ze schijnen zelfstandig in de lucht te hangen, want de muur erachter zie ik niet en ik tracht daarom de weg voor me op de tast te vinden. Plotseling ontploft een voetzoeker voor m'n voeten en doet me opschrikken, maar ik hoor alleen de jongens, die hem wierpen, rumoeren en zie verder niets. Even gaat een deur open van een café, een kort ogenblik hoor ik muziek en steekt de blauwe rook duidelijk af tegen het vale geel, doch dan wordt hij weer gesloten, en vervagen ook de gasten die eruit kwamen terstond in het donker.

Ik ben de steeg nu uit en tast verder langs het hek bij de uitgang en bevind me daarna in een bredere straat. Is het de Rue Puts-en-Sock of de Rue Surllette? Ik ben hier immers een vreemdeling, ben niet uit het quartier.

Plotseling hoor ik een stem. Ze lijkt van heel dichtbij te komen, bijna zou ik zeggen van boven, maar dat kan niet want ik sta nu midden op straat. Ik tast voor me uit en daarna opzij, doch steeds grijpen m'n handen in het ledige.

„Zag ik U deze middag niet op de Place du Marché?” vraagt een stem.

„Ik zocht naar het huis” — antwoordde ik — „waar een mijner landslieden, onze Bakhuizen van den Brink, de schone Luikse, zijn Julie Simon leerde kennen. . . .”

„Ze woonde op nummer 12. In de Étoile d'Or. In de buurt van onze aloude fontein van La Perron, het symbool van onze Vrijheid, van onze Liberté, van onze Indépendance!”

Hij spreekt de laatste woorden ietwat theatraal uit, maar toch meen ik z'n stem reeds eerder te hebben gehoord toen hij vervolgde:

„Ik heb hem wel gekend, Uw Bakhuizen. Hij hield van onze goede stad Luik, van onze „Cité ardente”, en is hier bij ons waarschijnlijk gelukkig geweest. Waarom werd hij eigenlijk weggejaagd uit Uw land?”

„Ik weet het niet, m'n vriend, en kan het alleen maar vermoeden.”

„Hij begreep ons en onze geschiedenis, hij was niet als zovelen Uwer landslieden, die ons van 1815 tot 1830 tyranniseerden. Gijlieden in het Noorden hebt zeker gedacht, dat wij ons dit alles maar moesten laten welgevalen, doch — weet ge het nog? — op 25 augustus 1830 werd in Brussel de „Stomme van Portici” gespeeld en ons volk kwam in opstand! Toen zult ge toch wel gemerkt hebben, dat we héél anders waren. Gij Nederlanders hebt destijds niets van ons begrepen, niets! Haahaha!”

En z'n lach verklinkt onwezenlijk en spookachtig in de grijsgele ruimte.

„Zwijg over die bittere jaren” — roep ik — „ze liggen ver achter ons. Maar zeg me eens: vergist ge U niet? Ge kunt onze Bakhuizen toch niet gekend hebben, want hij woonde daar langer dan een eeuw geleden, — in 1843. . . .”

Plotseling wordt me een glas in de hand geduwd. Ik kan in deze vale duisternis niemand onderscheiden, hoor wel stemmen, maar zie niet, aan wie ze toebehoren. Het glas wordt nu zo tegen m'n lippen gedrukt, dat ik wel drinken moet. „Pecquet” proef ik dadelijk. Ik bevind me immers in het Walenland, en wat voor de Nederlander z'n jenever is, is voor de Waal z'n pecquet.

„Niets hebt ge toen van ons begrepen,” begint de stem weer zonder van m'n vraag enige notitie te nemen. „In die jaren niet en nog altijd niet. Niets van België en vooral niets van ons Walen. Wat weet ge tenslotte van ons? Wat bijvoorbeeld van de driehonderd van Franchimont, die voor onze vrijheid stierven? Wat weet ge van onze musicus Gretry, in wiens melodieën al de charme van onze goede stad Luik besloten ligt? Wat van de tweeëndertig ambachten die onze stad destijds telde? Uw Bakhuizen wist ze te noemen, toen hij hier woonde. Wat weet ge van onze vorstbisschoppen, vooral van de grote Vellbrück, die hier leefde en regeerde in de jaren voor de Franse revolutie? Van deze beschermer der kunsten en wetenschappen, die toen reeds voor gratis school- en ambachtsonderwijs zorgde, en die door het volk van Luik zó werd bemind, dat bij de Revolutie in onze stad, waarbij ook het bisschoppelijk paleis bestormd werd, alleen *zijn* portretten gespaard bleven? Wat van de bescherming die tijdens zijn regering de drukker der uit Frankrijk verdreven Encyclopedisten vele jaren in Bouillon genoot?

Uw Bakhuizen, die hier vrijde op de Place de Marché, kende ons volk. Heden ten dage reist gij Nederlanders nog slechts met reisverenigingen, weet niets af van Uw naaste bureu, spreekt bij voorkeur over prijzen en gaat zelfs aan onze Luikse schonen voorbij.”

„Ge hebt helaas gelijk, m'n vriend, wij weten van Uw geschiedenis slechts bitter weinig. Dit is droevig en stellig moet daar verandering in komen, maar is het niet wederkerig? Ontmoette ik U op onze Amsterdamse Dam, wat zoudt gij me dan kunnen vertellen van onze Baruch Spinoza, van admiraal de Ruyter, van de grote Brederode, of van onze bouwmeester Jacob van Campen? Wat van de helden van het Verzet tegen Philips de Tweede en later tegen Hitler?”

Op dat ogenblik voel ik weer een hand, die langs m'n lichaam tast tot ze het lege glas vindt. Daarna hoor ik het vullen, en opnieuw moet ik drinken . . . en ook vele anderen schijnen dat te doen. Opeens hoor ik roepen:

„Vive Tschantchès! Vive Tschantchès!”

Heb ik die naam vanavond al niet eerder gehoord? Maar de duisternis, de fijne motregen en vooral de pecquets belemmeren me om er verder over na te denken, en ik zou ook willen weten, wie deze man is, die beweert Bakhuizen te hebben gekend, doch geen antwoord geeft op m'n vragen.

Plotseling laat hij zich weer horen en begint te declameren:

„Ne cherchez pas à me donner un âge,
Je suis vraiment le plus vieux des Liégeois.
Ceux de roture et du plus haut lignage
Également se réclament de moi.
Napoléon, Amadis, Charlemagne,
Maugis, Ogier, Roland, je les connus.
Aussi Messir Joseph qui accompagne
Le bourricot portant l'enfant Jésus.”

Nog vóór deze woorden helemaal tot me doordringen, brengt een hand weer een glas pecquet naar m'n lippen, dat ik dit keer in één teug leeg moet drinken.

Opnieuw hoorde ik daarna de Onbekende spreken, doch nu heel anders, zachter en zonder enig bravour.

„Nog een andere landsman van U ken ik: een jonge schrijver. Hij kwam uit Maastricht, doch vertoefde hier vaak en lang: Jacob Hiegentlich. Hij heeft vele malen over onze goede stad geschreven, zelfs een roman „Schipbreuk te Luik”. Ik heb hem overigens sinds de oorlog niet meer gezien.”

„Ook ik heb hem gekend; doch hij was een jood en heeft zich in 1940 van het leven beroofd, omdat hij bevreesd was voor wat komen ging en toen ook gekomen is.”

„Hiegentlich dus ook,” zegt hij en vloekt in het Waals: „Non de Dieu! Les Salauds! Les Bandits!”

Tweemaal achter elkaar hoor ik het geluid van haastig inschenken en dan komt ze terug, de stem, theatraal ditmaal, doch ik bemerk duidelijk de ingehouden woede en ontroering:

„J'ai, de mon sang, payé la paix de Fexhe
Et résisté contre le Bourguignon.
J'ai, des Boufflers, subi la canonnade

Et vu mon toit brulé par l'Autrichien,
Mais le plus laid, vois-tu, vieux camarade,
Le plus odieux, c'est encor le Prussien."

Als hij de laatste regels herhaalt, is het of duizenden achter hem staan en het refrein dreigend meezingen. In de verte klinken kreten en roepen ze steeds opnieuw, eerst nogal luid, dan langzaam wegstervend:

„Vive notre Indépendance
 Vive la Belgique
 Vive la Liberté"

Plotseling hoor ik direct naast me iemand zeggen: „Ik sta al geruime tijd achter U en kreeg de indruk, dat ge niet weet, met wie ge al die tijd gesproken hebt. Dat was onze Tschantchès! Hebt ge hem niet herkend? Hij is ook de man uit de Rue Roture, die Jozef en Maria terzijde stond en beschermde tegen Herodes, en die de Pruisen hielp verjagen. Hij — Tschantchès — is voor de Luikenaren een gids en een Symbool. Hij is niet alleen onze beroemdste marionet, die ons het goede hart en de fiere trots van ons volk, zijn fel Verzet tegen iedere indringer en z'n vurige liefde voor het Leven laat zien. Zonder hem — zonder Tschantchès — „les Liégeois ne seraient plus que des gens comme les autres". Daar is hij! Ziet ge hem nu?" En hij wijst naar boven.

Verbijsterd kijk ik om me heen — en daarna omhoog. De gele, vale mist is plotseling, zonder dat ik het bemerkt heb, opgetrokken. Ik weet nu ook waar ik ben: op het plein tussen de Rue Surlette en de Rue Puts-en-Sock — naast een standbeeld, dat ik nu pas opmerk, en dat, vele jaren geleden, bij mijn eerste bezoek aan deze goede stad, daar nog niet stond: Een zwaargebouwde stenen vrouwenfiguur, die een marionet in de hoogte houdt, hem allen toont, die dagelijks aan dit drukke verkeerspunt langskomen.

„Tschantchès speelde eertijds avond aan avond in wel dertig theaters van onze stad de hoofdrol! Vertel in Uw land, wie hij was en dat hij nog steeds onder ons leeft. Dat we van hem houden, omdat hij bij ons hoort, dat hij een der onze is. Ja, Tschantchès is een der onzen, want hij is een fré¹⁾. Hij is bovendien véél meer dan een marionet. Tschantchès is mijn beroemdste burger, de meest vermaarde citoyen van onze Vrije Republiek d'Outre Meuse, waar ik de President van ben."

Een ogenblik is het stil. Zijn de vele pecquets me nu toch naar het hoofd gestegen? Heb ik teveel gedronken? Droom ik? Een Vrije Republiek d'Outre Meuse in het koninkrijk België? De forse man voor me

¹⁾ fré, Waalse verbastering voor frère — broeder.

glimlacht om m'n verwarring, want hij is wel degelijk van vlees en bloed en schudt me stevig de hand, alsof hij me daarvan wil overtuigen.

„Ik ben de derde President van de Republiek Libre d'Outre Meuse. Ziet om U heen — dit is mijn rijk. Hier wonen mijn republikeinen. De bewoners van dit stadsdeel van Luik, die hechten aan hun tradities, aan hun folklore, aan hun Vrijheidsideaal, aan hun Onafhankelijkheid. Kent ge de leuze van onze Luikenaren: Et que pauvre homme en sa maison est roi.

Ook wij denken zo, doch zijn loyale Luikenaren en loyale Belgen tevens. Samen met andere Luikenaren en met andere Belgische „frès” vochten we in de oorlog tegen de Prussiens — en Tschantchès ging ons voor.”

Onwillekeurig dwalen m'n blikken naar de marionet boven me, die deze struise stenen Luikse vrouw in de hoogte houdt, alsof ze me van de waarheid dezer woorden wil overtuigen.

Plotseling stopt een auto vlak in m'n nabijheid, en in het felle schijnsel der lampen zie ik de vele decoraties op de borst van de President dezer Vrije Republiek — in het koninkrijk België — decoraties uit de oorlogsjaren, hoge onderscheidingen als dank des vaderlands voor het Verzet tegen de Prussiens.

Maar dan is dit alles dus tóch reëel, deze President en deze Republiek, en deze vermaarde marionet van Luik, die Tschantchès heet en eveneens streed tegen de Prussiens — dan is dit alles dus even reëel als de liefde dezer Vrije Republikeinen voor het Kindeke en voor Rechtvaardigheid, even reëel als hun haat tegen allen die beide belagen.

NEGEN RUBAIYAT VAN OMAR KHAYYAM¹⁾

(Vertaling naar R. le Gallienne door J. A. Vooren)

9

Binnen dit spookglas glinstert meer dan wijn:
't is wat haar drinken goddelijk doet zijn;
maar wij, wij willen vreemder dronken smaken:
een dronk des doods of hemels zoet venijn?

10*

Het wijnglas is de kleine klare wel
der waarheid — maar is dit de waarheid wel?
En ook des doods en wie zou hem niet zoeken?
En ook der liefde en des hemels en der hel.

11

O wijnbemorst droefgeestig toverglas,
waarin mijn vader en diens vader las —
en lippen drukken onze mond en de uwe
en dode stemmen fluistren zacht: „Helaas.”

12

En somtijds in het slaaprig middagtij,
als alles luistert, boom en bloem en bij,
licht plotseling er een 't gelaat verwonderd:
„Hoor, hoor, de toervogel vliegt voorbij!”

13

Zo is het! Waart ge als alle zotten wijs,
eenieder droomde en dronk naar onze wijs.
O nuchtre wereld laat u toch bekeren,
verlaat moskee en markt en deel ons paradijs!

14

Geen zorgen die het wijnglas niet verjagen kan.
Geen zonden die een drinker niet verdragen kan.
Daar zijn geen raadsels in een kan verborgen,
geen twijfels die hij niet wegvagen kan.

15

Als ge een vrouw vergeten wilt: drink wijn!
 Als ge een vrouw gedenken wilt: drink wijn!
 En zou haar aanblik u het hart doen breken:
 blik in de spiegel van een glas met wijn.

16

Een beker welgevuld zal eens mijn schedel zijn.
 Wat deert het me of gij die de uwe noemt of mijn'?
 Waar bleef de macht der machtigen die zijn gevallen?
 Waar bleef de droom der dromers na gedronken wijn?

17

Ter herberg ieder man een koning is,
 zijn slaaf brengt hem naar waar zijn woning is.
 O vriend wees wijs en deel in onze vreugde
 en weet dat drinken een beloning is.

¹⁾ Vervolg op *Acht Rubaiyat* op pag. 152 van deze jaargang.

N.B. De met een * getekende nummers zijn reeds in de uitgave van V. d. Peet opgenomen.

KABINET EN KAMER

Sinds de in het maart-nummer weergegeven eerste voorlopige balans van het kabinet-Drees heeft er zich een en ander voorgedaan, dat alleszins aanleiding oplevert om de aandacht te vestigen op enige merkwaardige verschijnselen met betrekking tot Kabinet en Kamer.

Reeds kort nadat de nota inzake bestedingsbeperking het licht had gezien, werd het duidelijk, dat er moeilijkheden dreigden. Want nog daargelaten, dat die nota inderdaad stof tot kritiek kon opleveren wegens haar in meer dan een opzicht minder geslaagde redactie — het was allesbehalve een nota uit één stuk — viel te bespeuren, dat, wel beschouwd, alleen de fractie van de P.v.d.A., althans wat de hoofdpunten van het te voeren finantieel beleid aangaat, bereid was achter het Kabinet-Drees te blijven staan. Overigens ontmoetten de in vooruitzicht gestelde plannen om onder meer te trachten orde op 's lands geldzaken te stellen met behulp van belastingverhogingen, hevig verzet. De Regering moest haar heil in de eerste plaats in verder gaande bezuinigingen op de overheidsuitgaven zoeken. Daarop kwam een door de K.V.P.-afgevaardigde, de heer Janssen, ingediende motie neer. Hier-
tegenover nu zag Minister Hofstra zich genoopt kenbaar te maken, dat aanneming dier motie feitelijk een verwerping van de begroting van alle Ministers zou betekenen, waaruit dan het Kabinet de consequenties zou moeten trekken. Het kon zich niet door de Kamer laten opdragen tot een beperking van de uitgaven over te gaan, waarvan geenszins vaststond, dat zij inderdaad te verwezenlijken ware. Iets anders was natuurlijk, zo klonk het nog heel vreedzaam, dat er wel plaats zou zijn voor eventuele tegemoetkoming aan wensen van de Kamer, echter *binnen* de door het Kabinet gestelde grenzen. Tussen het tijdstip, waarop aldus de onaanvaardbaarheid van de motie, gelijk zij op dat ogenblik luidde, kenbaar werd gemaakt, en het ogenblik, waarop de beslissing zou vallen, is er zwaar gedokterd. Het gevolg was, dat het tenslotte tot „aankleding” van de al te „naakte”-motie Janssen kwam. Zij onderging een wijziging in die zin, dat de Regering vrij bleef om, indien nodig, de gelden, welke onontbeerlijk zouden zijn ter dekking van de door haar te aanvaarden verlaging van het bedrag, waarmee zij eerst de melkprijs had willen verhogen, uit een verdere belastingverhoging te vinden. Zodoende werd het Kabinet niet reeds bij voorbaat gebonden alleen de weg van bezuiniging en niet eventueel

ook nog die van belastingverhoging te bewandelen. Op dit punt behaalden dus Dr. Drees en zijn ambtgenoten een overwinning, al bleef en blijft het gevaar geenszins denkbeeldig, dat wanneer straks de voorstellen tot belastingverhoging ter tafel zullen komen, deze op heel wat, ja misschien zelfs toch op te veel tegenstand zullen stuiten. Op een ander punt echter zag Minister Mansholt zich genoopt aan hem en zijn politieke vrienden hoogst onwelgevallige verlangens van een meerderheid in de Kamer toe te geven. Het betrof hier de kwestie van de 50 miljoen gulden, die het Kabinet aan de landbouw ten goede wilde laten komen met het oog op de zogenaamde eigenaarslasten. Dat bedrag moest geblokkeerd worden, maar bovendien wilde Minister Mansholt de latere deblokking van bepaalde voorwaarden afhankelijk doen zijn. Dit laatste wenste, naar duidelijk bleek, een grote meerderheid in de Kamer niet te slikken en daarop liet de Regering haar eis inzake de deblokkeringsvoorwaarden vallen. Alleen op die manier gelukte het haar de voor haar onaanvaardbare anti-revolutionaire motie tegen bedoelde blokkering verworpen te krijgen.

Aan die verwerping was overigens nog een verklaring van de aanvoerder van de K.V.P.-fractie voorafgegaan, die er op neerkwam, dat als een overwegend deel van zijn, Romme's, volgelingen thans tegen die motie zou stemmen, dat nog helemaal niet wilde zeggen, dat zij nu ook bereid zullen zijn straks, d.w.z. in 1958 — dan gaat namelijk deze kwestie pas spelen — de blokkering inderdaad te aanvaarden. Zo kwam dus het Kabinet er slechts „voorwaardelijk” door.

Sedert dien heeft het verder allerlei dreigende, tevens vreemde geluiden moeten horen.

Wat in het bijzonder de vreemde geluiden betreft, denk ik aan het door Prof. Mr. Oud, de voorzitter van de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie op de algemene jaarvergadering van de liberalen ten beste gegeven betoog. Dat kwam in grote trekken neer op een pleidooi voor de vorming van een . . . minderheids-Kabinet van K.V.P. en Anti-revolutionairen, zo een samengaan van de rechterzijde van weleer — dus van de drie christelijke partijen — niet mogelijk zou zijn. Nu kon de heer Oud, niet in de laatste plaats ook op grond van de in het jongste verleden opgedane ervaring, op zijn vingers uitrekennen, dat er van zulk een rechts Kabinet in elk geval niets zou komen, alleen reeds omdat de Christelijk-Historischen hiervan niets willen weten. Dit heeft prompt hierop de heer Tilanus op de bijeenkomst van de door hem geleide Christelijk-Historische Unie bevestigd. Achtereenvolgens hebben de fractie-leider van de anti-revolutionairen, Dr. Bruins Slot, en Prof.

Romme duidelijk gemaakt, dat zij niet te vinden zijn voor dat moeilijk ernstig te nemen plannetje-Oud om een Kabinet in het leven te roepen, dat alleen op K.V.P. en A.R. zou steunen, nadat dan eerst een meerderheid, waartoe natuurlijk ook de V.V.D. zou behoren, het Kabinet-Drees ten val zou hebben gebracht. Enfin, Prof. Oud en zijn geestverwanten vormen nu eenmaal, zoals dat op zijn Engels heet, Harer Majesteits meest loyale oppositie en die staat het ongetwijfeld vrij pogingen aan te wenden om andere groepen te trachten te verleiden een aanslag op het leven van het zittende Kabinet te ondernemen. Of de liberalen werkelijk om principiële redenen buiten de tegenwoordige Ministersploeg zijn gebleven dan meer tengevolge van een al dan niet door hen stillekens als gelukkig geprezen toevallige loop van zaken, blijve hier maar in het midden. Een feit is, dat zij er in elk geval buiten staan. Daarom valt hun ook niet kwalijk te nemen, wanneer zij zouden willen doen wat op zichzelf het goed recht is van een oppositie, te weten, een Kabinet waarmee men niets te maken heeft, een nederlaag toebrengen. Toch dient aan het zoëven gestelde nog wel iets te worden toegevoegd. En dat is, dat wie aldus te werk gaat, volgens de regels van het spel de plicht heeft, de verantwoordelijkheid van zulk een handeling te aanvaarden. Dit brengt met zich mee, dat er dan bereidheid voor handen hoort te zijn, om vervolgens mee Regeringsverantwoordelijkheid op zich te nemen. Het vreemde, ja het bedenkelijke van de uiteenzettingen van de leider der liberalen was, dat hij kennelijk zijn partij ook na een eventuele val van het tegenwoordige bewind, liever de rol van lachende derde zou willen laten spelen.

Intussen zij terstond erkend, dat het spelletje-Oud nog weer heilig was vergeleken bij de vertoning, waarop Dr. Bruins Slot en de partijvoorzitter Dr. Berghuis ter vergadering van het partij-convent van de anti-revolutionairen de goe gemeente hebben onthaald. Onomwonden gaven zij te kennen, dat hun partij tegenover het Kabinet, waarin Minister Zijlstra „op een eenzame post met een grote verantwoordelijkheid” gezeten is, gelijk Dr. Berghuis blijkbaar gezegd heeft, zo vrij is als een vogel in de lucht, kortom, dat voor hen het Kabinet vogelvrij is. Van die eenzame post van Minister Zijlstra begrijp ik werkelijk niets. Ik dacht zo, dat de ploeg van Drees nog een tweede anti-revolutionair telt, te weten Minister Algera! Maar bovendien, het is juist het van het begin tot het eind van de meer dan drie maanden Kabinetsformatie-barensweeën geweest, dat de anti-revolutionairen, tot wee wordens toe, hebben zitten dreinen, om twee volwaardige Ministersportefeuilles te krijgen. Als men dan nog bedenkt, dat ook de anti-

revolutionairen destijds het in de formatieperiode steeds gehandhaafde huurverhogings-compromis aanvaard hebben, valt het moeilijk, ja, is het onmogelijk, de juistheid te erkennen van een houding gelijk de anti-revolutionairen, nadat het Kabinet gevormd was, hebben aangenomen.

Dan valt er tenminste meer te waarderen in de houding van Prof. Romme, die weliswaar op de partijraadsvergadering van de K.V.P. evenmin in gebreke is gebleven een nummertje aan vreemde geluiden ten beste te geven, maar die daar in elk geval trouw bleef aan het huurverhogings-compromis en in dat opzicht anderen — mogelijk ook wel enige van zijn eigen fractiegenoten! — voor hield, dat te dien opzichte een gedragslijn geboden was, overeenkomstig het „een man een man, een woord een woord”.

Overigens liep veel van wat hij bij die gelegenheid sprak zeker ook niet van vriendelijkheid over ten opzichte van het Kabinet en daarmee ten opzichte van de tot de K.V.P. behorende tot de ploeg, met Prof. Romme's goedkeuring, toegetreden Ministers. Deze zouden er zelf allesbehalve over gesticht zijn geweest! Toch bleek later, dat Prof. Romme het niet zo kwaad bedoeld had als het hier en daar wel was opgevat. Zeker, over de vorderingen (of niet-vorderingen) met betrekking tot bevordering van bezitsvorming was hij slecht te spreken geweest. Toch was het nu heus ook weer niet zo, dat hij thans reeds de examinandi liet zakken. Neen, zij kregen nog wel degelijke kans. Alleen, het verdiende de voorkeur tijdig te waarschuwen. Dat was alles. Nu was het m.i. buiten kijf, dat de voorzitter van de Tweede Kamerfractie van de K.V.P. er bepaald niet op uit was reeds aanstonds, en dan met name ter gelegenheid van de behandeling der wetsontwerpen betreffende de huurverhoging, storm te lopen tegen het Kabinet. Het enige waarom het hem te doen was, bleek te zijn, dat men goed moest weten, dat indien er niet tijdig iets bevredigends op het stuk van de bezitsvorming uit de ministeriële bus zou komen, dan aanleiding voor de K.V.P. kon ontstaan om zich tegen het Kabinet te keren. In dat verband gewaagde hij van de verschillende mogelijkheden, die hij zag om nog vóór de stembus van 1960 van de „kwaal”, die wij thans beleven in de gedaante van wat hij destijds al noemde het nood-Kabinet-Drees van brede samenstelling, verlost te worden. Zeker, de beste mogelijkheid bleef hij voorshands achten, dat het Kabinet er alsnog in zou slagen een oplossing te vinden voor de bezitsvorming. Een tweede mogelijkheid om van het tegenwoordige Kabinet af te komen ware een Kabinet van de rechterzijde. Doch in feite was dat geen mogelijkheid tengevolge

van de onbereidheid van de Christelijk-Historischen. En een derde solutie zou kunnen zijn het kwaad van dit nood-Kabinet te vervangen door een ander kwaad, dat van een ... zaken-Kabinet. Daarmee zou dan bedoeld zijn, een Kabinet te vormen door iemand, die buiten de dagelijkse staatkundige strijd staat en die bij de formatie een aantal personen rondom zich zou verzamelen om, op het door de formateur te ontwerpen programma, zonder ook maar enigerlei contact met Kamerfracties te ondernemen, voor de Kamer te verschijnen. Natuurlijk zou een dergelijk Ministerie er in de gegeven omstandigheden niet aan kunnen ontkomen, allerlei aan te snijden, waarbij wel degelijk politieke strijdpunten betrokken zijn. Prof. Romme zal waarschijnlijk de eerste zijn, dit dit zou moeten erkennen. Nu beschikt hij toch waarlijk wel over voldoende parlementaire en politieke ervaring om dan ook tot de conclusie te moeten komen, dat een dergelijk wel heel bijzonder soort van „zaken-Kabinet”, eer de naam van „Kabinet van avonturiers” zou verdienen.

Enfin, gelijk al aangestipt, op het ogenblik koestert hij nog geen boze plannen, zodat het misschien verstandiger is, sommige van de door hem geuite geluiden ter partijraadbijeenkomst niet al te zwaar op te nemen en dan ook meteen maar wat milder te denken over wat de partijvoorzitter Mr. Van Doorn liet horen, die misschien een ogenblik nog droomde, dat hij als substituut-officier van justitie optrad, in welke functie hij gedurende zijn Kamerlidmaatschap non-actief is. Men neme daarom diens jongste requisitoir met enige korreltjes zout.

Er is trouwens voor hetgeen op de partijraad van de K.V.P. voorviel zeer zeker een psychologische verklaring aanwezig, die meteen als verzachtende omstandigheid, ook voor mijnheer de officier van justitie, mag gelden. Te voren hadden niet slechts de liberalen, maar eveneens en waarlijk in niet minder sterke mate de anti-revolutionairen hoog van de toren geblazen. Men was aan het „oppijen” gegaan, had daarbij vooral heel wat anti-socialistische klanken laten horen. Welaan, nu moesten op hun beurt de heren van de K.V.P. vooral niet de indruk achterlaten, dat zij zich te veel door de P.v.d.A. op sleeptouw laten nemen.

Intussen, met alle goede wil om het hier geschetste uit een oogpunt van politieke psychologie te verklaren, zal toch het Kabinet-Drees juist handelen met tijdig duidelijk te maken, dat het niet aangaat het nog veel langer op de schopstoel te laten zitten. In de Kamer zal men dienen te gaan begrijpen, dat er een grens is, ook aan het geduld van de telkenmale met speldenprikken of erger belaagde Ministers. En wanneer dan

inderdaad een anti-socialistische meerderheid er toe zou overgaan het Kabinet opzettelijk een nederlaag toe te brengen, zou de gezondste oplossing zijn, de enige, die Prof. Romme in zijn rede voor de partijraad niet noemde: Kamerontbinding om dan bij de verkiezingsstrijd een uitspraak uit te lokken, of de kiezers een conservatief dan wel een progressief blok aan het bewind wensen te zien. Dat is dan, ten besluite van deze beschouwingen, naast de vermelde vreemde geluiden, een nieuw, doch naar het mij wil voorkomen, alleen maar gezond te noemen geluid.

Naschrift. Nu ik de drukproef corrigeer bestaat er aanleiding, na de ten slotte zonder onmiddellijke ongelukken afgelopen debatten over de huurverhogingsontwerpen, bijzondere aandacht te wijden aan allerlei „vreemde Kabinets-verhalen” op het laatst dier debatten ten beste te geven. Zo vreemd waren die verhalen, dat zij bepaald een volgend maal afzonderlijke beschouwing verdienen.

8 juni 1957.

KORT BESTEK

Geen reistoelage voor Theun de Vries

Onder bovenstaande titel lezen wij in het officiële orgaan van de Nederlandse Federatie van Beroepsverenigingen van Kunstenaars (nr. 42, mei 1957):

„Naar verluidt heeft de adviescommissie inzake de toekenning van reisbeurzen en reistolagen aan letterkundigen aan de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen geadviseerd om o.m.

aan Theun de Vries een reistoelage toe te kennen voor zijn essay: De drie levenstrappen van Rembrandt van Rhijn. Onlangs zijn de namen van degenen, die voor een beurs en een toelage in aanmerking zijn gekomen, gepubliceerd. De naam van Theun de Vries ontbrak daarbij. Men moet, indien bovenvermeld advies inderdaad is uitgebracht, uit deze feiten concluderen, dat de Minister het advies inzake Theun de Vries niet heeft opgevolgd.

Nu stellen wij voorop, dat een Minister te allen tijde het recht heeft, hem verstrekte adviezen niet op te volgen. Zou men dit recht betwisten, dan werden wij uiteindelijk geregeerd door (politiek niet ter verantwoording te roepen) commissies en was een Minister, die zijn beleid immers voortdurend bepaalt aan de hand van adviezen van her en der, feitelijk overbodig.

Dit vooropstellende blijft ter discussie de vraag, of de hier vermelde afwijkende beslissing van de Minister terecht is genomen.

Naar onze mening is dit niet het geval. Men mag gevoeglijk aannemen, dat de Minister zijn besluit heeft gemotiveerd met de overweging, dat Theun de Vries communist is. Dit is een kwalijke zaak.

De toekenning van beurzen en toelagen aan letterkundigen geschiedt aan de hand van normen, die met de wereldbeschouwing van de auteurs niets te maken hebben, doch uitsluitend ontleend worden aan de betekenis, die zij hebben voor de Nederlandse literatuur. De adviescommissie heeft blijkbaar het werk van Theun de Vries van een zodanige importantie geacht, dat zij hem, onder anderen, voor een reistoelage wenste voor te dragen. Het is de commissie zonder twijfel bekend geweest, welke politieke opvattingen Theun de Vries huldigt. De vraag, of de Minister terecht is afgeweken van het advies der commissie beantwoorden wij bepaald ontkennend.

Indien de Minister de bloei der Nederlandse letteren onder meer wil bevorderen door aan letterkundigen toelagen te verstrekken voor hun reizen, dan is het zeer te betreuren, dat die bevordering

ophoudt bij een kunstenaar, aan wiens verdiensten voor de vaderlandse literatuur geen mens twijfelt, doch wiens politieke overtuiging verhindert, dat hij datgene ontvangt, wat hem krachtens zijn kunstenaarschap toekomt. Niet de verdiensten van de communist De Vries, doch die van de kunstenaar De Vries zijn hier in het geding.

Theun de Vries zal wel reizen, ook zonder duizend gulden van de Staat der Nederlanden. Wij menen evenwel, dat de Minister hier door een foute beslissing een gevaarlijk precedent heeft geschapen. Het is maar te hopen, dat het bij dit éne geval blijft. Zou dat niet zo zijn, het uitzicht voor de vrijheid ware somber."

Wij hebben hier niet veel meer aan toe te voegen. Indien het door het Federatieblad vermelde gerucht juist is, dat Theun de Vries in afwijking van het advies der commissie voor een reistoelage als letterkundige is gepasseerd; en indien het inderdaad juist is, dat zijn politieke gezindheid of partijlidmaatschap de Minister tot zijn besluit brachten, dan sluiten wij ons gaarne aan bij het protest van de Federatie. Wij zijn ons volkomen ervan bewust dat de Minister niet gehouden was, het hem op zijn verzoek uitgebrachte advies te volgen, en dat er van enige *verplichting* tot het toekennen der toelage *formeel* niet kan worden gesproken. Maar moreel? Dat is een andere vraag. Zolang de communistische partij niet bij de wet is verboden lijkt het ons volstrekt ontoelaatbaar, dat de overheid haar leden als burgers tweede klasse behandelt. En eerst recht, wanneer het, als hier, aangelegenheden niet van politiek maar van kunst betreft.

Wij kunnen slechts hopen dat onze veronderstelling niet klopt met de werkelijkheid en dat dan minister Cals door vragen in de Kamer gelegenheid zal krijgen zich te rechtvaardigen. V.

Something wrong?

Sinds enige tijd bracht men, zoals bekend, van Den Haag uit ons aan het verstand dat „we” meer uitgeven dan goed voor „ons” is.

Voor de „gewone man met z'n confectie-pakje an”, die alleen weet dat hij niet meer uitgeeft dan hij heeft, klinkt die boodschap der bestedingsperking ongewoon, en hij begrijpt er nog minder van wanneer hem zo af en toe iets onder ogen komt dat hem wél duidelijk maakt, dat dat te-veel uitgeven in elk geval niet voor ons allen kan gelden.

Eén van de verhelderende verrassingen, die toevallig juist het confectie-pakje betreffen, troffen we aan in de N.R.C. van 18 mei.

KORT BESTEK

In een beschouwing, gewijd aan de textiel-afdeling van de toen gehouden Zwitserse nationale jaarbeurs vonden we namelijk de volgende index-cijfers over de lonen van in de confectie-industrie werkzame vrouwen. Zij zijn in Zwitserland het hoogst. Dit op 100 gesteld, is het index-cijfer voor Engeland 97, voor Frankrijk 87, voor West-Duitsland 70, voor Italië 69, voor België 64 en voor Nederland 52. Alleen het Japanse komt daar met 26 nog een eind onder.

Zo weten we nu dan tenminste dat de vrouwen in onze confectie-industrie, die de laagste lonen van West-Europa verdienen toch wel niet zullen behoren tot de „wij” die meer besteden dan goed voor hen is.

En aan die weet knoopt zich vanzelf de vraag vast of het misschien met allen die de confectiepakjes dragen niet eender is gesteld als met haar die ze maken?

En aan die vraag de volgende of er dan niet „something wrong” is „in the state of Holland”?

R.

EX LIBRIS

W. F. WERTHEIM, *Indonesian Society in Transition; A Study of Social Change*. W. ten Hoeve Ltd., The Hague, Bandung, 1956. 360 blz., reg., krt.

Zoals de titel aangeeft is dit boek een sociologische studie, gewijd aan de veranderingen die zich in de Indonesische maatschappij voltrokken hebben en ten dele nog voltrekken.

De eerste hoofdstukken zijn inleidingen, resp. handelend over de divergerende en eenheidbrengende factoren in de oude en in de moderne maatschappij, over de sociale omstandigheden en veranderingen in Z. en Z.O. Azië, waarmee die in Indonesië parallel lopen, en — tenslotte — over de politieke ontwikkeling. Het onderwerp in engere zin wordt behandeld in een zestal hoofdstukken (V t/m X); in ieder wordt een bepaald aspect van de samenleving aan een diepgaande analyse onderworpen: de economische omstandigheden, de sociale geledingen, de ontwikkeling der steden, de religie, de arbeidsverhoudingen, de culturele aangelegenheden. Het slot-hoofdstuk beschrijft de ontwikkeling van het nationalisme, opgekomen tegen de achtergrond van de sociale verhoudingen; zoals schr. ook in zijn voorwoord zegt is aldus de gehele stof behandeld zoals indertijd Desai het Indiase nationalisme tegen de achtergrond der maatschappelijke omstandigheden heeft geplaatst. (A. R. Desai, *The social background of Indian nationalism*, 1948. Volgt tenslotte een postscriptum dat de politieke geschiedenis *up to date* brengt, nl. tot de afsluiting van het boek in jan. 1956, dus tot kort na de algemene verkiezingen, maar toch altijd nog tot voor het optreden van het tweede kabinet-Ali Sastroamidjojo.

De gehele stof is in dit boek nauwkeurig onderworpen aan een schema van periodisering. Van ieder te behandelen maatschappelijk aspect wordt eerst de situatie vóór de komst der Europeanen onder de loupe genomen. Daarna volgen de toestanden en veranderingen in de 19de eeuw, als de Westerse invloeden dieper gaan doordringen. De derde fase bestrijkt de 20ste eeuw tot de breuk in de ontwikkeling: de Japanse invasie of — in sommige gevallen — de Wereldcrisis van 1930. Aan deze periode is uiteraard de meeste aandacht besteed. Japanse tijd, revolutie en onafhankelijkheid maken de vierde periode uit.

Deze periodisering, die men in ieder hoofdstuk (behalve in I en II) tegenkomt, is niet meer dan een indeling ten behoeve van de overzichtelijkheid. Ondanks deze indeling echter maakt, door de veelheid van aspecten die de Indonesische samenleving vertoont, het geheel een betrekkelijk verbrokkelde indruk. Toch kan men door het gehele betoog heen een bepaalde lijn bespeuren, zoals schr. die in de maatschappelijke ontwikkeling heeft waargenomen en die hij in zijn derde hoofdstuk ook heeft uiteengezet.

W.'s visie is in grote trekken de volgende. In de oudste tijden een hoofdzakelijk statische en traditioneel gebonden maatschappij, waarin zich pas na ruwweg 1800, onder invloed van de Europese kolonisatie, ingrijpende wijzigingen beginnen af te tekenen. Hoewel de Westerse machthebbers zoveel mogelijk getracht hebben de bestaande sociale orde, waar zij voor hun machtsuitoefening ten dele op steunden, in het leven te houden, konden zij niet verhinderen dat de penetratie van het moderne kapitalisme de stutten onder de traditionele

maatschappij wegsloeg en het karakter van de Oosterse heersende klassen veranderde. Zo was in de 19de eeuw een dynamische factor ontstaan die voldoende krachtig was om de gehele structuur van de Oosterse samenleving ingrijpend te wijzigen, maar het was een factor die van buiten af was opgelegd. Als aanvulling was voor de Aziaten een, thans uit hen zelf voortkomende, even dynamische kracht nodig. Deze nieuwe krachtzietschr. in de opkomende Aziatische „bourgeoisie”, die de draagster werd van de moderne ideeën en van Westers individualisme, maar die ondanks haar Westerse opvoeding en haar doordrenkt zijn met Westerse gedachten geen steunpilaar is geworden voor de koloniale heersers. Integendeel — in de koloniale heerschappij zag de nieuwe klasse een grendel op haar sociale adspiraties; zij keerde zich er dus tegen en daardoor mede tegen de aristocratische, traditionele groepen die zich met het Westen hadden verbonden. In de burgerlijke klasse vond de idee van het nationalisme dan ook sterke weerklank. De bourgeoisie was echter te laat op het toneel verschenen dan dat zij zich ten volle kon ontplooien: handel en industrie werden niet beheerst door particuliere zakenlieden, maar door steeds groeiende monopolistische concerns. De burgerlijke klassen, die zich de weg naar boven versperd zagen en die zich — te beginnen in de jaren-twintig — van onder op bedreigd voelden door de proletarische groepen, waren geïsoleerd en op eigen kracht niet in staat hun potentiële mogelijkheden tot werkelijkheid te maken. Om zich uit deze geïsoleerde positie te bevrijden trachtten zij elders steun te zoeken: het individualisme maakte plaats voor groepssolidariteit en collectieve actie. Langs deze weg poogde men tot sociaal aanzien te ge-

raken. De idee van collectieve actie deed zich overigens niet alleen bij de burgerlijke klassen gelden; ook in de kring van arbeiders en boeren drong zij door. Partij- en groepssolidariteit werd zo een der belangrijkste factoren; de vraag wie aan de top zal staan wordt steeds meer bepaald door een machtsstrijd tussen de grootste politieke partijen en sociale organisaties.

Er is een gevaar dat iedere auteur bedreigt die in zijn stof een bepaalde algemene lijn aanbrengt. Te snel immers kan hij er toe komen de feitelijke ontwikkelingen niet voor zichzelf te laten spreken, maar ze ondergeschikt te maken aan of als onderdeel te zien van een schema dat hetzij vooropgesteld was, hetzij zich halverwege het onderzoek aan hem heeft opgedrongen. In dit boek liggen bepaalde sociologische opvattingen, waar W. in zijn voorwoord ook op ingaat, aan zijn interpretaties ten grondslag; bij welke socioloog is dat niet het geval? Er is een algemene visie ontvouwd, die het resultaat is van de wijze waarop schr. de feiten heeft geïnterpreteerd en de ontwikkeling heeft geanalyseerd. Ondanks het feit dat het trekken van een algemene lijn in een werk als dit, waarin menselijk materiaal het onderwerp van studie uitmaakt, steeds tot een zeker simplificeren leidt, kan men zeggen dat W. aan het gevaar van een te strakke schematisering, en zeker aan dat van „hineininterpretieren” is ontkomen. Of men het dan met zijn opvattingen eens is is een tweede. Zo is m.i. zijn kijk op de ontwikkeling na de Souvereiniteitsoverdracht enkele graden te optimistisch — ook wanneer men eerlijkheidshalve niet in de beoordeling betreft wat er na het verschijnen van dit boek in Indonesië is voorgevallen. Het resultaat van W.'s studie, een helder geschreven boek,

waarin de ontwikkelingen in de Indonésische samenleving diepgaand worden geanalyseerd, laat ruimte open voor overdenking en discussie. Achter ieder hoofdstuk wordt de literatuur opgegeven, waar de belangstellende lezer de juistheid van schr.'s opvattingen zal kunnen nagaan.

Rest de mededeling dat dit boek een uitwerking is van een in 1950 geschreven rapport *The Effects of Western Civilisation on Indonesian Society* en dat het onder auspiciën van het Institute of Pacific Relations is verschenen.

J. M. Pluvier

K. H. KROON—JAN WIT, *Sterk als de dood*. Leven, liefde en vergankelijkheid in de poëzie van Oud Israël. Naar 'Hooglied' en 'Prediker'. J. M. Meulenhoff, Amsterdam, 1957 (als deeltje van de reeks DE CEDER verschenen). f 4,90 ingen.

Het was mij liever geweest, als de titel had geluid: „Hooglied en Prediker in een nieuwe vertaling en bewerking”, waarbij dan de namen van bovengenoemde heren hadden kunnen volgen als vertalers en bewerkers. Nu dekt de titel de inhoud slecht, want wat het boekje bevat is — na zes pagina's verantwoording van de bewerkers — vrijwel de gehele tekst van Hooglied en Prediker onder de titels: „Het hoogste lied van Salomo”, en: „Woorden van Koheleth, zoon van David Koning in Jeruzalem”. Het gaat ons nog altijd om deze befaamde oudisraëlitische poëzie en minder om de wijze van bewerking, al vormt die hier wel een integrerend deel van de aangeboden tekst, die niet meer naar bijbelse versregels is ingedeeld, maar — en dit geldt vooral voor het Hooglied — naar de vorm die past bij de aard van het gedicht, een minnedicht.

Hoe is en het een en het ander in een bundel als het Oude Testament terecht gekomen? De bewerkers zeggen ervan, dat beide bijbelse geschriften in de liturgie dienst hebben gedaan en dat dit liturgisch gebruik zal teruggaan op een intuïtief besef, dat — dit betreft vooral het Hooglied — de echt menselijke wijze waarop mensen met elkaar omgaan, hier man en vrouw, iets onthult van de wijze waarop Israëls God met de mensen wil verkeren. Daarom past ook het alleen maar in schijn sombere Koheleth (Prediker), dat feitelijk van levensliefde getuigt, in het Oude Testament. Hoe wij daar ook over mogen denken, de gedichten bestaan en dat ze ons worden gepresenteerd van theologische zijde als menselijke stemmen zonder dat er mystiek of stichting aan wordt vastgepraat, verheugt ons, want in welke versie men ze leest, zij verrassen en verrukken steeds weer. En we begrijpen nu het Hooglied, ingedeeld, zoals men dit kan denken bij een liefde- en bruilofslied, in stem en tegenstem en naar de compositie die er waarschijnlijk aan ten grondslag ligt, ook wel beter dan in het gewone schema van versindeling. Het is de menselijke stem waar het de bewerkers om te doen is; hun bewerking vloeit voort uit een nieuw soort bijbels humanisme.

Was het nodig, vragen wij ons af, dat er toch enkele verzen af moesten vallen, die bijv. in Hooglied 6 : 5—8, 10—12 en aan het eind van hoofdstuk acht? Vonden de bewerkers de te ver uitgewerkte vergelijkingen niet „mooi” genoeg of wisten ze geen raad met Salomo's wijngaard?

Hoe ook, de vertalingen apprecieer ik. Ze spreken een taal die begrijpelijk is. Toch krijg ik wat heimwee naar de, vaak onbegrijpelijke, statigheid van de Statenvertaling en vind

nog steeds: „ik ben zwart, doch liefelijk” mooier dan „wel ben ik bruin gebrand”.

O. N.

Reiziger in Hellas (de Bezige Bij, Amsterdam, 1955) van R. Blijstra is geen vooropgezette verheerlijking van Griekenland zoals er zovele bestaan maar het eerlijk verslag van een ontmoeting met die oude wereld waarbij strijd werd gevoerd om te beseffen wat de schrijver ervan vond, of hij zich erdoor wilde laten veroveren en wáárom het hem moeite kostte maar ook waardoor het hem won. Zij het dan dikwijls weer op andere manier en op andere punten dan de gebruikelijke. Dit boek over Griekenland draagt alle kenmerken der eerlijkheid.

Het begin geeft de weerstand weer, de weerbarstigheid van die vreemde wereld of van die vreemde bezoeker, die er geducht op bedacht is dat het alles weleens tegen zou kunnen vallen na al wat men erover verteld heeft. De aankomst is niet aanmoedigend. Aan boord van het schip komt er eerst niet veel meer te zien dan „huisjes genoeg en rottende citroenen in het water, hier en daar wat plekken olie en een modderige kust”. En uit de verte door een kijker gezien de Akropolis nog maar een laag heuvel-tje met een vervallen gebouwtje erboven op. Klinkt het den kenner oneerbiedig in de oren, den classicus profaan? Dan leze men juist verder en men zal merken hoe de schrijver zich inwerkt, inlééft in dit land, in dat verleden, in de Oudheid. En men krijgt ook bewondering ervoor, dat hij, die dit boek toch ging schrijven toen hij al een lange weg van scepsis naar bewondering had afgelegd, die weg nog achteraf weet duidelijk te maken en den lezer met veel tact en gevoel voor compositie van begin af aan deelgenoot maakt van zijn intus-

sen toch reeds lang overwonnen aarzelingen; dus ook den lezer ernog eens, als hijzelf lang tevoren, stap voor stap in laat komen alsof hij met den schrijver dat land innerlijk veroverd. De weg die hij heeft afgelegd, de geweldige verandering die men ondergaat tijdens zijn verblijf in Griekenland noemt hij zelf: „van belangstellend doch steeds op zijn hoede blijvend toerist (ik wil het graag mooi vinden maar ik laat me geen knollen voor citroenen verkopen) tot niet bepaald kritiekloos doch oprecht Philhelleen.”

Zo veroverd hij ook de Akropolis en het Parthenon, langzaam aan en die heuvel der heerlijkheid de eerste dagen uit de weg gaand om niet te plotseling voor het hoogtepunt gesteld te raken. En ook nog als men het Parthenon verlaat na het eerste bezoek, „denkt men onwillekeurig: het is niet zo prachtig tot de prachtigste macht als men mij heeft willen doen geloven”. Maar reeds vermoedt hij dat het aan hem ligt, en dat hij het meer moet zien en meer van deze dingen zien moet. Kan men zich openhartiger en overtuigender inleiding tot een ander vooroordeel van bewondering en eerbied bedolven wereld denken dan deze weerstrevende? Beter wijze om „de beroemdste heuvel van Griekenland, van Europa, van de wereld” te naderen dan door een die dat niet voetstoots aanneemt? Die de Akropolis allereerst ontdekt als wat zij aanvankelijk was, niet mooi of lelijk, geen ding om te bezichtigen — haar bestemming was niet zich te laten bekijken — maar brutaalweg een vesting, „een geduchte sterkte, die haar grimmige muren naar de zee richtte”, dreigend, afwerend. Maar dan verdiept hij zich in de vraag waarom het Parthenon zo indrukwekkend is en waarin zijn schoonheid bestaat, en in de uiteenlopende antwoorden die

op die spannende vraag zijn gegeven. Zijn verhaal wordt een levendige discussie over het probleem en de waarde der restauratie. Hij plaatst de lezers niet voor zijn waarnemingen maar hij voert ze er binnen, al hardop denkend, wikkend en wegend, verwerpend en aanvaardend, vooral aanvaardend tenslotte. Hij is niet de gids zonder twijfel, de kenner die niet van zijn stuk te brengen valt, maar de *verkenner*, en wij reizen met hem aldus als het ware volgens een socratische methode, die ons met vraag en antwoord verder leidt en de aandacht aldoor scherpt. Eenmaal een bezeten verzamelaar van historische plekken of tempels of zuilen geworden, die er niet tegenop ziet om uren op een ezeltje te schommelen om ook de niet tegemoetkomende bezienswaardigheden te bereiken, kan men tenslotte wel „ruïnemoe” worden van zoveel antieke „heilige plekken”; maar de aandacht van den schrijver, zijn benieuwde geestdrift blijft zo fris, dat wij niet moe worden met hem telkens naar een andere „mooiste plek van Griekenland”, naar nabije en afgelegen tempels te reizen, tot op de eilanden toe. Want zo duidelijk laat hij ons zien hoe geen ander volk natuur en kunst tot een zo onverbreekbaar volmaakt geheel heeft weten te combineren en zijn natuur met de tempels van zijn godsdienst te verenigen, dat men ook uit de verte met den schrijver gewaar wordt en beleeft, hoe die „magische puinhopen” op onverklarebare wijze nog bijdragen tot ons geluk.

Engelmans Tweemaal Apollo (Het Spectrum, Utrecht, 1955) verschilt van Reiziger in Hellas van Blijstra in uitgangspunt en werkwijze, maar beiden komen uit waar Engelman reeds begon, bij een diepgaande geestdrift en bewondering voor het oude Hellas. Blijstra begon als het

ware bij een brandende belangstelling voor Griekenland en kon zich pas langzamerhand aan Hellas gewonnen geven, de bewondering van anderen ervoor werd hij eerst als een vooroordeel gewaar en hij wantrouwde daarom deze aanvankelijk, maar zelf volhardde hij niet in een vooroordeel dat het oude Hellas niet zou hebben willen ontdekken en liefkrijgen.

Engelman zocht in Griekenland zijn droom van Hellas die hij als jeugdroom had ontvangen. Het ontzag van allen die deze in hun school- en studiejaren ontvingen vergezelde hem van begin af aan op zijn tocht. Vroeg Blijstra zich aanvankelijk niet anders dan brandend benieuwd af: hoe zou het zijn?, voor Engelman was de vraag, even brandend benieuwd: zou het werkelijk zo zijn als ik mij vanouds heb voorgesteld? Bijna een bange vraag, voor wie niet als Blijstra een bewondering heeft te veroveren maar haast een geloof heeft te verliezen.

Zo richtte hij, staande op de voorplecht van het schip dat in de haven van Piraeus meerde, met spanning de blik naar de goudblonde tempels, en met spanning richtte hij vervolgens zijn schreden daarheen. Zo deed twintig jaar eerder Marnix Gijsen in zijn boekje 'Odusseus achterna'. Zo zou Marsman hebben gedaan, als niet het wrede oorlogslot hem voor altijd had weggenomen, al eer hij zijn droom van tempel en kruis verder dan tot Paestum in Zuid-Italië had kunnen volgen, een droom die ook Bertus Aafjes in Rome reeds had geobsedeerd. Wat zijn vriend en tijdgenoot Engelman over Hellas schrijft doet ons eens te meer beseffen, wat een confrontatie met Griekenland voor hem en de neerslag daarvan in poëzie en proza voor ons zou hebben betekend.

Engelman, minder nuchter, kritisch

en onderzoekend dan Blijstra, in elk zijner reacties kennelijk en vaak koninklijk een dichter, laat overigens ook volstrekt niet na zijn droom aan de werkelijkheid te toetsen. Hij idealiseert het hedendaagse Athene allerminst. „Een dorre stad, een stad met buurten die ellendiger zijn dan de banlieu van Parijs, een stad met bittere armoë en vele ontwortelden.” Maar waarom toch een stad van uitverkiezing? Dat is zijn vraag, en daarop geven de tempels hem het antwoord. Reeds de Akropolis: „die droom van pentelisch marmer daarboven op den heuvel, waar eens het licht is ontstoken van een beschaving waar wij nog op teren.”

Als dichter romantiseert hij aan de andere kant dat Griekse volk van nu toch als zichtbare nakomelingen van Hellas ééns, maar hij doet dit op een allerminst onwezenlijke wijze, en in de zin der verbeelding heeft hij hierin denkkelijk gelijk, daar hij er karakteristieke eigenschappen van het Griekse volk mee verduidelijkt; eigenschappen die hij niet anders dan 'homerisch' wil noemen. Hij ontwaart het in de archaisch-plechtige bewoordingen waarmee het Griekse landvolk informeert naar de politieke gesteldheid, waarvan zij zich in hun afgelegenheid evenzeer bewust zijn tenslotte af te hangen als de stadsbewoners die op de pleinen van Athene hartstochtelijk debatteren over Tito of de Russische machthebbers.

In dit boek, dat meer nog verhalend dan als reisbeschrijving is geschreven, en dat de extra-dimensie van de dichterlijke visie bezit, doet de schrijver zijn verbeelding zo sterk spreken, dat hij op een autotocht door de bergen in een wonderlijke verschijning die op hem toekomt, den god Asklepios herkent, die hij dan ondervraagt over ziekte en genezing, dood en leven,

goden en mensen. Wat weer niet wegneemt dat hij het volk ook plastisch en drastisch in hun doen en drijven weet te typeren op de markten, aan de kade en in de volkscafé's met de tuinen waar nog de echte volksdans door de mannen beoefend wordt, en in de hotels en bazars.

Is dat een wereld gans en al afgescheiden van wat daar boven de stad verrijst op de Akropolis? Of houdt het toch ergens nog voeling met elkaar, in houding en gedraging telkens weer treffend door een voornaamheid die alleen van eeuwen her kan zijn overgeleverd en overerfd, bij mannen en vrouwen en meisjes, zij het boeren of kellners en chauffeurs? En dat alles, mensenwereld van nu en tempeldromen van het verleden is gedrenkt in een onvergankelijk licht, dat Von Hofmannsthal en vele anderen er hebben gezien: „een geheel eigen licht, dat met niets ter wereld te vergelijken is. Een licht dat als een kwaliteit apart, zich heenslaat over al wat men ziet: een droog en limpide, een scherp en klaar, een tegelijk zeer hevig en merkwaardig verontstoffelijkt licht”. Dagen lang is hij er mee bezig voor hij beseft „dat door een geheel bijzondere samenstemming tusschen zee en land, tusschen water en aarde, al wat tot Hellas behoort dien luciden mantel krijgt omgehangen. Wat aan het geteisterde land ook ontnomen is, nooit deze onvervangbare luister”.

Dat licht voert weer tot Sofokles' 'heilig licht en lucht'. In dat licht verschijnt hem de Akropolis. En hij is bereid „Plutarchus na te zeggen, dat de Akropolis is 'van uitgelezen schoonheid en niet na te maken lieflijkheid'; dat een glans van jeugd over zijn gebouwen ligt, die door geen tijd verstoord kan worden, en dat in die werken een onsterfelijke adem leeft, als hadden zij een ziel die nimmer kan verouderen....”

Engelmans geest is van een romantische bewogenheid maar die zich ingetogen beweegt met een klassieke allure. Als hij spreekt van een beschaving waar wij nu nog op teren, weet hij ook de vraag te stellen, in hoeverre dit werkelijk zo is, in welk opzicht wel en in welk niet. Hij weet dat geen tijd terugkeert en begrijpt wat Spengler bedoelt, als deze zegt dat alleen Bildungsidealisten tot het eeuwig vooroordeel kunnen komen, dat de Antieken ons innerlijk nastaan. Hij verwijlt daartoe met zijn gedachten bij het begrip democratie naar de voorstelling uit Pericles' tijd, al is in die tijd „een toppunt bereikt van orde, klaarheid, diepte en licht, dat niet meer is overtroffen”. En toch doemen de vormen en de gevoelswereld der Antieken, hoe onachterhaalbaar ook voor ons, altijd opnieuw op in een renaissance der kunsten of in noodlotsgedachten of in de themata der tragedies in moderne versie of in de namen van de diepste en verborgenste impulsen en krachten van de menselijke ziel door de hedendaagse psychologie gegeven. Of, in het altijd weerkerend verlangen naar een verzoening van Tempel en Kruis, een stoffelijke en lichamelijke heerlijkheid die met menselijke ellende en kwaad niet in onherroepelijke tegenspraak van aards en hemels zou zijn. Engelmans uitspraak aan het slot van zijn boek dat de Goede Herder er als een zeer schone Apollo zou kunnen uitzien blijft een onuitgewerkte wensdroom, waarover wij meer van hem zouden willen horen. Van zijn eigen tijd, die in haast alles zo overhaast en disharmonisch te werk gaat en oordeelt, is hij geen vriend. Evenals het christelijk buigt hij ook het humanistisch ideaal een ogenblik, en evenzo onuitgewerkt maar toch veelzeggend af naar de Helleense harmonie, als hij

zegt: „Er wordt tegenwoordig veel gesproken over 'menselijke waardigheid'. Ik geloof niet, dat het begrip ooit zo goed is uitgebeeld als in de helden, die door de Grieksche beeldhouwers en bronsgieters in lichtende harmonie zijn gemaakt”. Hij heeft daarbij een zo eenvoudige, sobere verschijning op het oog als het beeld van den wagenmenner, waarvan de tijd de wagen heeft weggebroken, zich bevindend in het museum te Delfoi, bij het aanschouwen waarvan menigeen zich dankbaar de beschrijving herinneren zal der wagenrennen in het drieëntwintigste boek van Homerus, ter ere van den gevallen Patroklos, waarin de dode met een hoogtij van leven wordt geëerd.

A. D.

HISTOIRE DES RELATIONS INTERNATIONALES. Publiée sous la Direction de Pierre Renouvin. (Tome Sixième. Le XIXe Siècle. II-De 1871 à 1914) L'Apogée de L'Europe, par Pierre Renouvin. Paris, Hachette, 1955.

Goede wijn behoeft geen krans. Het boek van Renouvin leest zoals te verwachten was als een roman en is geschreven met een „clarté”, die nu eenmaal het privilege van de Fransman is.

Echter, zelfs — in dit geval juist — tegen een glas Franse wijn kan men, ondanks zijn voortreffelijke kwaliteit, bezwaren hebben.

De bekende hoogleraar aan de Sorbonne behandelt in zijn boek de materie, die als diplomatieke voorgeschiedenis van de eerste wereldoorlog kan worden aangeduid. In zijn periodisering volgt hij nauwkeurig het belangrijkste bronnenmateriaal van deze periode, het bekende „Die Grosse Politik der Europäischen Kabinete”, dat ook het jaar 1871, waarin door Bismarck's toedoen de Duitse

eenheid tot stand kwam, als aanvangsdatum neemt.

Nu is een van de meest typische kenmerken dezer periode het uitdijen

Het is o.i. op bovengenoemde punten, dat Renouvin's boek werkt als een glas koppige Franse wijn, d.w.z. bijna bedwelmend.

Misschien kan men zeggen, dat hij het slachtoffer is geworden van zijn bronnemateriaal, d.w.z. van de „Grosse Politik”, welk werk in zijn feitenrangschikking nog min of meer het oude Bismarckiaanse Europees-continentale statensysteem tot richtsnoer neemt.

Evenzeer houdt Renouvin o.i. onvoldoende rekening met:

- a. de invloed van het westerse optreden in de niet-westerse gebieden.
- b. omgekeerd de repercussies van de gebeurtenissen in niet-westerse gebieden op de verhoudingen tussen de westerse mogendheden zelf.

Zo beweert hij b.v. op blz. 79:

„Si les intérêts économiques n'ont „qu'une place très secondaire dans les „litiges continentaux, ils ont au contraire un rôle actif, parfois décisif „dans le choc où se heurtent les impérialismes, en Méditerranée, en Asie, en Afrique.”

van de Europese machtssfeer over nagenoeg de gehele aarde, „L'expansion Européenne dans le monde”. Uiteraard betekent deze expansie, dat eerstens de Europese overheersers willens of onwillens in de door hen gekoloniseerde landen sociale processen van enorme betekenis op gang brachten en daarmee vaak een „inheemse” reactie tegen hun eigen optreden (b.v. het optreden van Emir Abdur Rahman van Afghanistan, de Boxer-rebellie in China, de Perzische revolutie van 1905–1906 en de Jong-

Turken-beweging van Enver Pasha). Tweedens had het Europese optreden in deze veelal „half”-ontwikkelde gebieden tot gevolg, dat de gebeurtenissen aldaar niet meer als zuiver locale aangelegenheden konden worden beschouwd, maar mede van vaak beslissende invloed werden op de verhoudingen tussen de grote mogendheden zelf.

Er is ook nog een derde verschijnsel, dat met de door ons te ontwikkelen bezwaren ten nauwste verband houdt, t.w. de opkomst van Japan, waardoor na 1895 het begrip „Grote Mogendheid” niet meer synoniem was aan „Europees Concert”. en behandelt hij aldus Westen en niet-Westen als twee gescheiden gebieden.

Een ander voorbeeld: Aan het uitermate subtiële, zo men wil geraffineerde, inwerken van Lord Lansdowne, op de Tokyo'se regering tijdens de aan de Russisch-Japanse oorlog voorafgaande Russisch-Japanse onderhandelingen besteedt Renouvin geen aandacht. Wel zegt hij, dat de Russisch-Japanse oorlog de toetssteen vormde voor „le système diplomatique établi par Delcassé”, d.w.z. de Brits-Frans-Russische coalitie tegen Duitsland.

Tenslotte vallen er in Renouvin's boek een aantal slordigheden te constateren. Zo zegt hij op blz. 222 dat het Russisch-Britse verdrag dateert van 30 augustus 1907, hetgeen 31 augustus 1907 moet zijn. Met de Franse vertaling van buitenlandse woorden is nogal eens de hand gelicht, terwijl hier en daar vreemde woorden (vooral in de literatuurverwijzing) onjuist zijn gespeld.

Summa summarum, het meest belangwekkende boek ener thans verouderde historiografie.

L. SLUIMERS.

Dr. I. Schöffer

HET NATIONAAL-SOCIALISTISCHE BEELD VAN DE GESCHIEDENIS DER NEDERLANDEN

Een historische en bibliografische studie

'Het boeiende boek dankt zijn zwaarte namelijk niet slechts aan de knappe analyse en de fijne, objectieve oordelen van de auteur, die bijvoorbeeld de spanningen binnen de nationaal-socialistische ideologie en de aarzeling van de Nederlanders om de Duitse geloofsbroeders te volgen tot in hun rassenwaan scherp doet uitkomen, maar ook aan de paradigmatische betekenis welke hij het heeft weten te geven. Hij laat duidelijk zien, op welke wijze de nationaal-socialistische onderneming ook als wetenschappelijk probeersel mislukt is. Bovendien toont zijn onderzoek beter dan een abstract betoog de zwakte van het principiële subjectivisme en de kracht van de oude tradities der zoal niet vrije dan toch liberale wetenschap. Het is de schrijver niet te verwijten, dat we nog in het geheel niet weten hoe het de geschiedenis van de andere Westeuropese landen vergaan is in deze jaren. Integendeel, het bewijst, dat we in dit werk iets unieks bezitten.'

E. Kossmann in *De Gids*
359 blz., f 14,90 geb.

Uitgegeven in samenwerking met de firma J. M. Meulenhoff

Verrijgbaar in de boekhandel

VAN LOGHUM SLATERUS - ARNHEM

Binnenkort verschijnt:

DOUGLAS COOPER

Henri de Toulouse-Lautrec

Dit groots opgezette boek bevat een rijke keuze uit het levenswerk van Henri de Toulouse-Lautrec — schilderijen en pastellen, lithografieën, tekeningen en affiches — met 48 kleurenreproducties en 63 reproducties in zwart-wit.

Douglas Cooper is een uitnemend kenner van werk van Toulouse-Lautrec.

Hij weet de lezer vertrouwd te maken met de merkwaardige persoonlijkheid van de kunstenaar en de typische kenmerken van zijn kunst.

Gebonden f 32,50

Verkrijgbaar in de boekhandel

U I T G E V E R I J C O N T A C T

Hun naam was

BACH

ZEVEN GENERATIES MUZIKALE
SCHEPPINGSKRACHT

'Ondanks de sobere, maar nergens droge betoogtrant kan men dit omvangrijke boek met steeds groeiende aandacht en geestdrift lezen. Het is niet „spannend als een roman”, het is meer dan dat: een stuk historische werkelijkheid, dat als het ware dank zij Karl Geiringers ijver en bekwaamheid, opnieuw actualiteit heeft gewonnen ... Als geheel verdient deze zeer verzorgde, rijk geïllustreerde uitgave niet alleen de hoogste lof, maar ook de belangstelling van allen, die niet alleen het grote genie Johann Sebastian bewonderen, maar hun genegenheid ook willen uitstrekken tot deze unieke dynastie van musici, die enkele eeuwen lang het muziekleven in Midden-Duitsland hebben beheerst.'

(Norbert Loeser in het Algemeen Handelsblad.)

Een unieke uitgave (504 bladzijden, waarvan 32 bladzijden op zwaar kunstdruk met onbekende illustraties en 130 notenvoorbeelden) in Nederlandse vertaling van Sas Bunge.

f 27,50 gebonden

Verkrijgbaar in de boekhandel

VAN LOGHUM SLATERUS - ARNHEM